

Τμήμα Τεχνών Ήχου και Εικόνας
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Ντοκιμαντέρ: Drag κοινότητα στη Θεσσαλονίκη του 2019

Χατζηαναστασίου Ελευθέριος

ΤΧ2015094

Επιβλέπων Καθηγητής

Κος. Βαλιανάτος Θωμάς

Κέρκυρα, Φεβρουάριος, 2020

Ευχαριστίες

Για την δημιουργία της παρούσας πτυχιακής εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου Κο. Βαλιανάτο Θωμά, για την υποστήριξη και τη βοήθεια όλους αυτούς τους μήνες.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον φίλο μου Ρεφανίδη Άγγελο που με βοήθησε στο να γνωρίσω τα υπέροχα άτομα που πρωταγωνίστησαν στο ντοκιμαντέρ μου.

Τέλος, οφείλω ένα ευχαριστώ στην οικογένεια μου και κυρίως στους φίλους μου που χωρίς τη βοήθειά τους, δεν θα είχα το ίδιο αποτέλεσμα και που με στήριξαν στην προσπάθειά μου να δημιουργήσω ένα ντοκιμαντέρ, που παρόμοιό του δεν υπάρχει στην Ελλάδα.

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή	3
1. Κεφάλαιο 1ο - Θεωρητικό πλαίσιο	4
1.1 Το ντοκιμαντέρ: Ορισμός, Ιστορία, Χαρακτηριστικά	4
1.2 Το Βρετανικό Κίνημα	6
1.3 Τεχνικές πάνω στο Ντοκιμαντέρ	7
1.4 Κινηματογραφικά Έργα και Ντοκιμαντέρ σχετικά με το Drag	8
2. Κεφάλαιο 2ο - Η τέχνη του Drag	11
2.1 Τι είναι το Drag	11
2.2 Η εξέγερση στο Stonewall	14
2.3 Τα Houses και το House of Kharma	17
3. Κεφάλαιο 3ο - Υλοποίηση	20
3.1 Προ-παραγωγή - Προετοιμασία	20
3.2 Παραγωγή - γυρίσματα	24
3.3 Μετά-παραγωγή/Μοντάζ	28
3.4 Οι δυσκολίες που αντιμετώπισα	31
Συμπεράσματα	33
Βιβλιογραφία	34
Ιστογραφία	34
Οπτικοακουστικό υλικό	36

Εισαγωγή

Για την πτυχιακή μου εργασία ήθελα να κάνω κάτι καινοτόμο για το Τεχνών Ήχου και Εικόνας, γι' αυτό και διαλέξαμε μαζί με τον Κο. Βαλιανάτο να κάνω ένα ντοκιμαντέρ, σχετικά με την Drag κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Το ντοκιμαντέρ εστιάζει πάνω σε 4 καλλιτέχνες, την Kharma Queen, την Amelie Tea, την Aurora Paola Morado και τον Dr. Oglie Boss, οι οποίοι περιγράφουν το πως είναι να είσαι Drag Queen-King στην δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας. Το βίντεο αποτελείται από συνεντεύξεις και σκηνές από τις παραστάσεις των Drag καλλιτεχνών μας, όπως κι επίσης με πλάνα της πόλης μας. Τέλος, εστιάζει στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, αλλά και στο πόσο μεγάλη απελευθέρωση είναι γι' αυτούς να εκφράζονται μέσα από το drag.

Κεφάλαιο 1: Θεωρητικό πλαίσιο

1.1 Το ντοκιμαντέρ: Ορισμός, Ιστορία, Χαρακτηριστικά

Η λέξη “documentary” πρωτοειπώθηκε από τον σκωτσέζικης καταγωγής John Grierson. Εισήγαγε τον όρο “documentary” σε μία κριτική του για την ταινία “Moana” του Flaherty στην εφημερίδα “New York Sun”, στις 8 Φεβρουαρίου του 1926¹. Η λέξη “ντοκιμαντέρ” προέρχεται από τη γαλλική λέξη “documentaire”², η οποία προέρχεται από τη λατινική λέξη “docere”, που σημαίνει “διδάσκω”.

Σύμφωνα με τη σκηνοθέτρια Εύα Στεφανή (2017, σ.10), “Το ντοκιμαντέρ ορίζεται ως ο κινηματογράφος που βασίζεται σε πραγματικά γεγονότα και δε χρησιμοποιεί παραδοσιακά στοιχεία μυθοπλασίας”. Ουσιαστικά, το ντοκιμαντέρ καταγράφει την πραγματικότητα, ενώ η μυθοπλασία κατασκευάζει μια πραγματικότητα εκ νέου. Βέβαια, αυτό δεν είναι πάντα σωστό, καθώς και μια ταινία μυθοπλασίας μπορεί να είναι βασισμένη πάνω σε αληθινά γεγονότα. Από την άλλη, στο μυθοπλαστικό κινηματογράφο χρησιμοποιούνται σκηνικά, κοστούμια, σενάριο, ηθοποιοί για να πραγματοποιηθούν τα γυρίσματα. Ενώ, στο ντοκιμαντέρ αυτά χρησιμοποιούνται σε μικρότερο βαθμό ή αποφεύγονται τελείως.

Κατά πόσο, όμως, είναι τα ντοκιμαντέρ αντικειμενικά και χωρίς παραπληροφόρηση - μυθοπλασία; Οι ταινίες ντοκιμαντέρ δεν μπορούν να είναι τίποτα άλλο πέρα από μια ερμηνεία των γεγονότων και των θεμάτων του πραγματικού κόσμου³. Πολλοί θεατές βρίσκονται σε θέση να πιστέψουν αυτό που παρακολουθούν αν γνωρίζουν εξ αρχής ότι το θέμα που τους προσφέρεται, προέρχεται από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία. Επιπλέον, αν το ντοκιμαντέρ έχει γυριστεί από κάποιους που είναι γνωστοί γι’ αυτό το είδος τέχνης (βλ. National Geographic), είναι πιο πιθανό να μην έχουν αμφιβολία αν αυτό που παρακολουθούν είναι παραπληροφόρηση ή όχι.

Το καθαρό ντοκιμαντέρ δεν περιέχει μυθοπλασία. Έχει να κάνει με την περιγραφή της ανθρώπινης περιπέτειας και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ο άνθρωπος εξελίσσεται⁴. Ουσιαστικά είναι μια αφήγηση ή περιγραφή η οποία χρησιμοποιεί τις εικόνες και τους ήχους του αληθινού κόσμου, της εξωτερικής πραγματικότητας ως υλικό για την πραγμάτωσή της.

¹ Στεφανή, Εύα, *10 κείμενα για το ντοκιμαντέρ* (Αθήνα, Πατάκη, 2017), 44

² Documentary Film | Motion Picture”, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/art/documentary-film>

³ Στάθη, Ε., Σκοπετάς, Γ. *Ντοκιμαντέρ, μια άλλη πραγματικότητα*. <https://www.aegeandocs.gr/index.php/el/theory-el>

⁴ Γκουζιώτης, Δ., *Το Ντοκιμαντέρ*, Αιγόκερως, 2005

Όπως αναφέρει η Στεφανή Εύα (2017, σ.11) αυτό που κυρίως διαχωρίζει τον κινηματογράφο της πραγματικότητας από εκείνον της μυθοπλασίας είναι ο τρόπος διαχείρισης και σύνθεσης των στοιχείων της πραγματικότητας και της μυθοπλασίας και όχι τα ίδια τα στοιχεία αυτά.

Τι είναι όμως το ντοκιμαντέρ τελικά; Έχει κάποιον ορισμό; Το ντοκιμαντέρ είναι ένα ξεχωριστό είδος από τα υπόλοιπα έργα. Συνοψίζοντας όλων όσων αναφέρθηκαν παραπάνω, μαζί με τις απόψεις άλλων θεωρητικών και ντοκιμαντεριστών όπως του Vaughan⁵, του Bill Nichols⁶ και του Grierson, η σκηνοθέτρια Στεφανή Εύα μας έδωσε τον δικό της ορισμό που ανταποκρίνεται στην δική της οπτική γωνία για το είδος. Απαρτίζεται από τέσσερις συνθήκες αναγκαίες για να ορίσουν μια ταινία ως ντοκιμαντέρ. Ένα ντοκιμαντέρ είναι ένα έργο που πρέπει να είναι κινηματογράφος, να εμπνέεται και δανείζεται άμεσα από την πραγματικότητα, να παράγει τη δική του δημιουργική ερμηνεία της πραγματικότητας και να συνδιαλέγεται ενεργητικά με τους θεατές του⁷. Έχοντας υπόψιν αυτές τις τέσσερις συνθήκες, θα όριζε το ντοκιμαντέρ ως ένα καλλιτεχνικό έργο που εμπνέεται από την πραγματικότητα, την υπερβαίνει και προσφέρεται στους θεατές του για να την ερμηνεύσουν εκ νέου. Είναι ένα πεδίο συνάντησης όπου θεατές, δημιουργοί και κινηματογραφούμενοι συναντούν τον εαυτό τους μέσα από αλληπάλληλες μεταμορφώσεις της πραγματικότητας.

Στη χώρα μας ο όρος “ντοκιμαντέρ” έχει μια διαφορετική έννοια (Στεφανή, 2016 σ. 13). Συμπεριλαμβάνει ταξιδιωτικά ρεπορτάζ, δημοσιογραφικές έρευνες, λαογραφικές εκπομπές και αρχειακό υλικό. Αυτά δεν έχουν να κάνουν σε τίποτα με την αρχική έννοια του ντοκιμαντέρ, όμως. Βέβαια, όλα τα προηγούμενα, θα μπορούσε να πει κανείς πως ανήκουν στο βρετανικό ντοκιμαντέρ για το οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω. Τα δημοσιογραφικά ντοκιμαντέρ ή τα ρεπορτάζ αφιερώνονται σε “μείζονος” σημασίας θέματα, σε αντίθεση με τα ντοκιμαντέρ που έχουν μια ιδιαίτερη κινηματογραφική προσέγγιση. Οι παραγωγές, όμως, που εργάζονται σε τηλεοπτικούς σταθμούς, θα προσπαθήσουν να βγάλουν κέρδος, το οποίο επιτυγχάνεται με το να παρουσιάζουν στον κόσμο δημοσιογραφικά ντοκιμαντέρ με ψευδοαντικειμενικότητα, τα οποία ο κόσμος θα τα παρακολουθήσει μέσω της τηλεόρασης, που είναι το πιο διευρυμένο μέσο μαζικής επικοινωνίας. Πάνω σ’ αυτά ταιριάζει ο ορισμός που έγραψε η Στεφανή Εύα στο βιβλίο της “Δέκα κείμενα για το Ντοκιμαντέρ”. “Το

⁵ (1933-2012) αγγλικής καταγωγής, ένας από τους πιο διάσημους ντοκιμενταρίστες του κόσμου, είναι γνωστός για τα έργα του “Minoru & Me”, “Decision: British Communism”, “Tempus de baristas”.

⁶ (1942 - ...) αμερικάνικης καταγωγής, κριτικός ταινιών και θεωρητικός, γνωστός για τις σπουδές πάνω στην τέχνη του ντοκιμαντέρ

⁷ Στεφανή, Ε., *Ντοκιμαντέρ: Το παιχνίδι της παρατήρησης*, Αθήνα, Πατάκη, 2016

ντοκιμαντέρ είναι πρωτίστως κινηματογράφος, επομένως τέχνη. Υπό αυτή την έννοια, βρίσκεται εγγύτερα στη μυθοπλασία από ό,τι στη δημοσιογραφία, συνδέεται περισσότερο με τη λογοτεχνία και τη ζωγραφική παρά με το ρεπορτάζ και την τηλεόραση”.

1.2 Το Βρετανικό Κίνημα

Στο τέλος της δεκαετίας του 1920⁸, όσον αφορά την τέχνη του ντοκιμαντέρ, υπήρξε ένα ενδιαφέρον μετατόπισης του βάρους από την καλλιτεχνική αναζήτηση στην πληροφορία. Η απόρροια αυτού του ενδιαφέροντος ήταν να δημιουργηθεί το 1928 το Βρετανικό Κίνημα. Ξεκίνησε με την ίδρυση μιας κινηματογραφικής ομάδας που λειτούργησε στο πλαίσιο μιας κρατικής εταιρείας, της Empire Marketing Board (EMB). Η ομάδα αυτή δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του John Grierson και είχε ως μέλη της διάφορους ερασιτέχνες κινηματογραφιστές. Οι καλλιτέχνες αυτοί πίστευαν ότι οι κινηματογραφικές ταινίες θα έπρεπε να είναι ένα μέσο κοινωνικής παρέμβασης. Το βασικό τους αίτημα ήταν η κοινωνική αφύπνιση των πολιτών. Η κύρια προσέγγιση του Βρετανικού κινήματος ήταν η δημιουργία ταινιών που θα γεννούσαν στους θεατές την ψευδαίσθηση ότι παρακολουθούν ένα κομμάτι της ζωής. Ο ερχομός τους ήχου στις αρχές της δεκαετίας του 1930, διευκόλυνε τους Άγγλους ντοκιμαντερίστες ως προς την αμεσότητα της καταγραφής της πραγματικότητας. Χρησιμοποιούσαν σε μεγάλο βαθμό την τεχνική της συνέντευξης, μια οργανωμένη, δηλαδή, μορφή πληροφόρησης που στοχεύει στην ορθή πληροφόρηση του θεατή και στον περιορισμό, σε μεγάλο βαθμό, της παρουσίας του ανθρώπου στην καταγραφή των απαντήσεων, στις ερωτήσεις που του υποβάλλονται. Για παράδειγμα, το 1935 ο Arthur Elton⁹ και ο Edgar Anstey¹⁰ πειραματίστηκαν κάνοντας γυρίσματα με σύγχρονο ήχο στο εσωτερικό αρκετών μουντών εργατικών κατοικιών και έβαλαν τους ιδιοκτήτες μπροστά στη κάμερα για να μιλήσουν για τη ζωή τους¹¹. Η παρουσίαση συνεντεύξεων έχει γίνει από τότε κυρίαρχη τάση τόσο στα ντοκιμαντέρ, όσο και στην τηλεόραση.

⁸ Στεφανή, Ε., *10 Κείμενα για το Ντοκιμαντέρ*, Αθήνα, Πατάκη, 2017, 43

⁹ Γεννήθηκε το 1906 και υπήρξε ένα από τους πρωτοπόρους του Βρετανικού Κινήματος του Ντοκιμαντέρ. Το 1931 προσλήφθηκε από το Empire Marketing Board Film Unit και για τις επόμενες δύο δεκαετίες συμμετείχε σε πολλές ταινίες ως σκηνοθέτης και παραγωγός.

¹⁰ Γεννήθηκε το 1907 στην Αγγλία και θεωρήθηκε πρωτοπόρος του ντοκιμαντέρ. Στην αρχή της καριέρας του σκηνοθέτησε κοινωνικά προσανατολισμένες ταινίες. Υπηρέτησε ως πρόεδρος της Βρετανικής Ακαδημίας Κινηματογράφου.

¹¹ Thompson, K., Bordwell, D., Μετάφραση: Λέρος, Ν., Κολαΐτη, Ρ., Επιμέλεια: Στεφανή, Ε., *Ιστορία του Κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκη, 2017.

Ο Grierson, λόγω των σπουδών του και την έντονη ενασχόλησή του με τα πολιτικά από τα νεανικά του χρόνια, επηρεάστηκε όσον αφορά την αντίληψη που διαμόρφωσε για το ντοκιμαντέρ ως ένα δημοκρατικό κοινωνικό εργαλείο. Σύμφωνα με την Στεφανή Εύα “ο πατέρας του Βρετανικού κινήματος, δηλαδή ο Grierson, πίστευε ότι ο κινηματογράφος θα μπορούσε να παίζει το ρόλο που είχε παραδοσιακά το σχολείο ή η εκκλησία ως προς τη διαπαιδαγώγηση των ανθρώπων. Θεωρούσε ότι το ντοκιμαντέρ πρέπει να λειτουργεί ως φορέας γνώσης και εγρήγορσης του πολίτη. Έδινε μεγάλο βάρος στην πληροφόρηση και την ενημέρωση των θεατών και λιγότερο στην καλλιτεχνική αναζήτηση και στον τρόπο που θα μεταδοθεί αυτή η γνώση”.

Αν και το Βρετανικό Κίνημα δεν παρουσιάζει κάποιο ιδιαίτερο καλλιτεχνικό ενδιαφέρον, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την πορεία του ντοκιμαντέρ. Καθιέρωσε στη συλλογική συνείδηση και στις επόμενες γενιές, ότι το ντοκιμαντέρ είναι ένα εργαλείο κοινωνικής παρέμβασης, που σκοπό έχει την κοινωνική αφύπνιση.

1.3 Τεχνικές πάνω στο Ντοκιμαντέρ

Από τις αρχές της ιστορίας του ντοκιμαντέρ, μέχρι και σήμερα, υπάρχουν δύο τρόποι μοντάζ που παραμένουν κεφαλαιώδεις ακόμα: το μοντάζ ως αφήγηση και το μοντάζ ως συναίσθημα¹². Το μοντάζ ως αφηγηματική τεχνική διευθετεί σε λογική ή χρονολογική τάξη πλάνα σχηματίζοντας σεκάνς που αντιστοιχούν στις φάσεις οι οποίες αφηγούνται μια ιστορία, καθώς συναρθρώνονται μεταξύ τους.

Στόχος του μοντάζ ως συναισθηματικής τεχνικής δεν είναι να καταστήσει κατανοητή την εξέλιξη μιας ιστορίας, αλλά να δημιουργήσει στο θεατή μια συγκεκριμένη εντύπωση. Οι συγκλονιστικές εικόνες και τα καθαρά ριζοσπάσματα, οι κινήσεις, η ατμόσφαιρα, τα φώτα, τα χρώματα ή οι ήχοι εγκαθιδρύουν μια σχέση που πρέπει να εντυπωσιάσει το θεατή, να του μεταδώσει και να τον κάνει να νιώσει συγκινήσεις. Το μοντάζ είναι ικανό να παρασύρει σε μια ρήξη, στην ανάδυση συναισθημάτων αντιδράσεων που παράγονται από μια θεατή και αισθητή ως τέτοια αντιπαράθεση με τις προτεινόμενες εικόνες. Το ζήτημα τελικά είναι να προκληθεί το ενδιαφέρον του θεατή για τα δεδομένα μιας κατάστασης και των πρωταγωνιστών, ανεξάρτητα από την επιδοκιμασία ή την άρνησή του.

¹² Piau, H., M., Μετάφραση: Μαρκέτου, Π., Επιμέλεια: Δερμεντζόπουλος, Χ., Ανθρωπολογία και κινηματογράφος: πέρασμα στην εικόνα, πέρασμα από την εικόνα, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008

Οι θεωρίες του μοντάζ, τις οποίες επεξεργάστηκαν ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα, είναι θεωρίες για τη μέθοδο και τη γνώση που εφαρμόζονται προκειμένου να αποκαλυφθεί ο άνθρωπος μέσα στο πλαίσιο των σχέσεων του με τον κόσμο και με τον εαυτό του.

Μια άλλη τεχνική που κάνει τα ντοκιμαντέρ πιο ενδιαφέροντα, είναι το σπικάζ. Όταν, δηλαδή, ο αφηγητής μας αφηγείται μια ιστορία ή μας περιγράφει τι βλέπουμε. Με ύφος άλλοτε διδακτικό, άλλοτε επεξηγηματικό, άλλοτε ποιητικό, άλλοτε ουδέτερο και άλλοτε πιο παιχνιδιάρικο, ο αφηγητής μας καθοδηγεί όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα ερμηνεύσουμε τις εικόνες. Το ύφος του λόγου του αφηγητή είναι ανάλογο του ύφους του ντοκιμαντέρ. Το προφορικό σχόλιο, συνήθως εξυπηρετεί ως ένα βαθμό στη μετάδοση όλων των στοιχείων που χρειάζεται ο θεατής, για να καταλάβει το νόημα. Σε πολλά ντοκιμαντέρ αν αφαιρέσουμε εντελώς τη φωνή του σχολιαστή, οι εικόνες στερούνται οποιασδήποτε συνοχής. Υπάρχει και το προφορικό σχόλιο, το οποίο χρησιμοποιούν συχνά οι σκηνοθέτες που επιδιώκουν ένα πιο προσωπικό ύφος γραφής. Ο λόγος χρήσης του προφορικού σχολίου είναι για να δημιουργηθεί μια φωνή που θα υπογραμμίζει την προσωπική οπτική του σκηνοθέτη. Πολλές φορές οι ίδιοι οι σκηνοθέτες είναι αυτοί που κάνουν το σπικάζ, πράγμα που κάνει το ντοκιμαντέρ τους λιγότερο απρόσωπο, ενώ ο τόνος της φωνής τους είναι λιγότερο επίσημος από ό,τι στο παραδοσιακό σπικάζ. Ο θεατής αποκτά μεγαλύτερη οικειότητα με το σκηνοθέτη, αφού ο τελευταίος “εξομολογείται” τις προθέσεις τους και την αγωνία του για τη σχέση του με το αντικείμενο.

Η συνέντευξη είναι επίσης μια άλλη μορφή λόγου στο ντοκιμαντέρ. Η τεχνική αυτή ξεκίνησε ως τηλεοπτικό προϊόν και στη συνέχεια “απορροφήθηκε” από το ντοκιμαντέρ. Τα ντοκιμαντέρ αυτά, που χρησιμοποιούν συνεντεύξεις, ανήκουν κυρίως στο χώρο του δημοσιογραφικού ή επιστημονικού ντοκιμαντέρ, γνωστού κι ως ντοκιμαντέρ τεκμηρίωσης, το οποίο επικεντρώνεται στη μετάδοση πληροφοριών. Η συνέντευξη θεωρείται μια πιο δημοκρατική μορφή λόγου, σε αντίθεση με το σπικάζ, καθώς ακούγονται οι απόψεις, οι γνώμες και οι φωνές πολλών ανθρώπων κι όχι μόνο ενός, μέσω των οποίων επιδιώκεται η “αντικειμενική” προσέγγιση του θέματος. Βέβαια, οι πολλές “φωνές” συνήθως δεν ισοδυναμούν με την ύπαρξη πολυφωνίας στο ντοκιμαντέρ.

1.4 Κινηματογραφικά Έργα και Ντοκιμαντέρ σχετικά με το Drag

Το Drag έχει πλέον μπει στο σπίτι σχεδόν κάθε οικογένειας, με τη βοήθεια της τηλεόρασης και του διαδικτύου. Στις μέρες μας, έχουν δημιουργηθεί πολλές ταινίες, ντοκιμαντέρ, σίριαλ, βίντεο που έχουν να κάνουν είτε αποκλειστικά για το Drag είτε με στοιχεία του. Σ' αυτό το κομμάτι θα αναφέρω τις δύο πηγές που με έδωσαν έμπνευση για να δημιουργήσω κι εγώ το δικό μου ντοκιμαντέρ. Αρχικά, θα ήθελα να αναφέρω ένα σίριαλ, το οποίο είναι στον τηλεοπτικό αέρα των Η.Π.Α. για 12 συνεχόμενες σεζόν και έχει κάνει το drag γνωστό σε όλο τον κόσμο. Το σίριαλ αυτό ονομάζεται "RuPaul's Drag Race". Στην εκπομπή αυτή διαγωνίζονται διάφορες Drag Queens της Αμερικής, με τη νικήτρια στο τέλος της σεζόν, να ανακηρύσσεται ως η "Drag Queen της χρονιάς". Η RuPaul, γεννημένη στην Καλιφόρνια το 1960, με το όνομα RuPaul Andre Charles¹³, είναι ίσως η πιο γνωστή Drag Queen που υπάρχει στον κόσμο αυτή τη στιγμή και κουβαλάει επάνω της μια τεράστια ιστορία και ακτιβισμού υπέρ τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων και όχι μόνο.

Πριν όμως η τέχνη του Drag γίνει γνωστή παντού, το 1990, είχε γυριστεί στις Η.Π.Α. ένα από τα πιο σημαντικά ντοκιμαντέρ για το Drag και για τους L.G.B.T.Q.+ γενικά. Αναφέρομαι στο ντοκιμαντέρ "Paris Is Burning". Το συγκεκριμένο έργο καταγράφει τους Drag χορούς (Drag Balls) που γινόντουσαν, οι οποίοι ήταν για τους gay της εποχής κάτι σαν τελικός champions league για τους straight. Οι χοροί ήταν ένας "μεταμορφωτικός κόσμος", όπου ο καθένας μπορούσε να είναι όσο πιο ασυνήθιστος και έξτρα ήθελε, σε αντίθεση με τις καθημερινές δυσκολίες¹⁴. Σ' αυτούς τους χορούς, συμμετείχαν L.G.B.T.Q.+ άτομα τα οποία έπρεπε να εντυπωσιάσουν τους κριτές με το ντύσιμό τους, τις κινήσεις τους, το περπάτημά τους, το βλέμμα τους για να κερδίσουν το πρώτο βραβείο. Υπήρχαν διάφορες κατηγορίες, όπως "Butch Queen", "Runway", "Sex Siren" κτλ. Μέσα σ' αυτό το ντοκιμαντέρ, μπορούμε να δούμε την αληθινή τέχνη των Drag χορών, που ήταν το πιο σημαντικό γεγονός της χρονιάς γι' αυτούς. Αυτοί οι χοροί σηματοδότησαν έναν ασφαλή χώρο για να εκφραστούν και να βρουν τη διαφυγή οι νέοι της εποχής. Αλλά το Paris Is Burning μας προσφέρει πολλά άλλα ακόμα πέρα από αυτά. Μας δείχνουν πως είναι να είσαι μια Drag Queen. Να έχει αυτοπεποίθηση και απόλυτη πίστη στον εαυτό της. Το ντοκιμαντέρ αυτό προσφέρει την δυνατότητα στον θεατή να μεταφερθεί εικονικά, στην πραγματική ζωή της L.G.T.B.Q.+ κουλτούρας στο 1990 στη Νέα Υόρκη. Οι πρωταγωνιστές είναι ίσως τα πιο σημαντικά άτομα

¹³ RuPaul <https://en.wikipedia.org/wiki/RuPaul>

¹⁴ Haider, A., *How drag balls went mainstream*, BBC, 2018
<http://www.bbc.com/culture/story/20180810-drag-balls-the-glamorous-performances-that-mean-resistance>

του Drag στη σύγχρονη ιστορία του, όπως οι Paris Dupree, Willi Ninja, Pepper Labeija, Angie Xtravaganza και η Octavia St. Laurent.

Το δεύτερο βίντεο που με ώθησε στο να φτιάξω το δικό μου, είναι το “Drag Queen στην Ελλάδα / Ζακ Κωστόπουλος”¹⁵. Το συγκεκριμένο βίντεο είναι του Koutsiamoneys George και είναι μια συνέντευξη στον Ζακ Κωστόπουλο, ο οποίος μιλάει για το πως είναι να είσαι Drag Queen στην Ελλάδα. Ο Ζακ Κωστόπουλος ή αλλιώς Zackie Oh!, έγινε γνωστός στην Ελλάδα μετά από τη δολοφονία του στις 21 Σεπτεμβρίου του 2018 από κάποιους φασίστες στο κέντρο της Ομόνοιας. Στη συνέντευξη μιλάει για τις δυσκολίες του να είσαι οροθετικός, gay και Drag Queen στη χώρα μας. Το πιο ωραίο σημείο της συνέντευξης είναι λίγο πριν το τέλος, όπου κάποια άτομα έκαναν λεκτική επίθεση στον Ζακ, ο οποίος με απόλυτη ψυχραιμία και χιούμορ “απέκρουε” τα ρατσιστικά σχόλια που άκουγε, μέχρι που ένα λεπτό αργότερα εμφανίστηκε μια νεαρή κοπέλα η οποία πήγε κόντρα σε εκείνα τα άτομα και με πολύ όμορφα λόγια τους έδιωξε από το σημείο του γυρίσματος. Αυτή η κοπέλα για μένα συμβολίζει το φως και το χρώμα μέσα σε μια κοινωνία που γίνεται ολοένα και σκοτεινότερη.

¹⁵ https://www.youtube.com/watch?v=E1T3_r7JSxQ

Κεφάλαιο 2ο: Η τέχνη του Drag

2.1 Τι είναι το Drag

Όταν είχα ρωτήσει κάποιους συγγενείς μου “ξέρετε τι είναι drag και συγκεκριμένα drag queen;”, οι περισσότεροι μου απάντησαν -με φόβο στα μάτια τους- “δεν είναι αυτοί οι gay που ντύνονται γυναίκες και πάνε για δουλειά στα φανάρια;”. Απ’ όλα όσα είπαν, το μόνο που πέτυχαν είναι η λέξη “δουλειά”, όχι σε φανάρια όμως, αλλά σε θέατρα, clubs, σκηνές και σε όλα τα μέρη κοινωνικής αναψυχής. Οι άνθρωποι που ασχολούνται επαγγελματικά με το drag, είναι, μεταφορικά, αλλά και κυριολεκτικά, ηθοποιοί. Μιλώντας για ηθοποιούς, το drag όταν είχε πρωτοξεκινήσει να υπάρχει σαν τέχνη, δεν είχε την ίδια έννοια με σήμερα, ούτε λεγόταν ακόμα “drag”, αλλά είχε καλλιτέχνες-ηθοποιούς, άντρες συγκεκριμένα, οι οποίοι έπαιζαν τους γυναικείους ρόλους στα θέατρα. Ένα μεγάλο μέρος της ιστορίας του drag μπορεί να εντοπίσει τις ρίζες του στην αρχαία Ελλάδα, όπως επίσης και του θεάτρου¹⁶. Στην αρχαία Ελληνική κοινωνία οι γυναίκες θεωρούνταν πολύ κατώτερες από τους άνδρες και ακατάλληλες για τη σκηνή, μία από τις πιο σεβαστές μορφές τέχνης της τότε κοινωνίας.

Η τέχνη του drag χρησιμοποιήθηκε και από τον σπουδαίο ηθοποιό, ποιητή, θεατρικό συγγραφέα Ουίλλιαμ Σαίξπηρ. Με όλους τους δυναμικούς θηλυκούς ρόλους στον Σαίξπηρ, είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι αυτό το σπουδαίο έργο ήταν κάποτε το αποκλειστικό πεδίο των ανδρών. Κατά την εποχή της Ελισαβετίας, οι γυναίκες είχαν περιορισμένη ελευθερία ή κοινωνική θέση και δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν σε καμία επαγγελματική πειθαρχία, συμπεριλαμβανομένου και του θεάτρου. Τα έφηβα αγόρια έπαιζαν τους γυναικείους ρόλους, λόγω της σωματοδομής τους, κυρίως με τους λιγότερο ευρείς ώμους, με τα μικρόσωμα άκρα, τα μαλακότερα πρόσωπα και λόγω ύψους.

Στην Ιαπωνία, τον 16ο αιώνα, υπήρχε ένα παραδοσιακό θέατρο, το οποίο λεγόταν “Kabuki”. Στην αρχή οι γυναίκες έπαιζαν τους ρόλους και των δύο φύλων, κάτι ανάλογο με το Drag King, αλλά από τα μέσα του αιώνα και μετά οι γυναίκες απαγορεύτηκαν να παίζουν στα θέατρα κι έτσι γεννήθηκε το αρσενικό Kabuki. Και στις δύο περιπτώσεις, το Kabuki, ήταν μια κοινή μορφή μαζικής ψυχαγωγίας, συμπεριλαμβανομένου του ερωτικού παιχνιδιού, ακόμη και στο σημείο όπου οι ηθοποιοί (αρχικά οι γυναίκες κι έπειτα οι άντρες) ήταν

¹⁶ Rimalower, B., *From Ancient Greece to Angry Inch, Take a Look at the History of Drag in Theatre*, 2015 (<http://www.playbill.com/article/from-ancient-greece-to-angry-inch-take-a-look-at-the-history-of-drag-in-theatre-com-357650>)

διαθέσιμοι για να προσληφθούν ως πόρνοι μετά από την παράσταση. Στο θέατρο Kabuki, οι άντρες που παίζουν τους γυναικείους ρόλους, μιλούν με φαλτσέτα φωνές και και κινούνται για να προτείνουν την ουσία της θηλυκότητας¹⁷.

Πιστεύεται ότι ήταν κατά τη διάρκεια της Βικτωριανής εποχής, όταν ο όρος “drag” επινοήθηκε. Η δικαιολογία γι’ αυτήν την ετυμολογία, δίνεται στο γεγονός ότι οι φούστες και τα φορέματα που φορούσαν οι άντρες για τους γυναικείους ρόλους, ήταν τόσο μεγάλα και βαριά που κυριολεκτικά σερνόντουσαν (dragged) στο έδαφος. Μια άλλη ερμηνεία είναι ότι η λέξη “drag” προέρχεται από την εποχή του Σαίξπηρ και βγαίνει από τα πρώτα γράμματα της κάθε λέξης από την έκφραση “dressed as girl”, πράγμα όμως που δεν ισχύει.

Το ντύσιμο ως γυναίκα, όμως, δεν είναι αυτό που κάνει μια drag queen¹⁸. Οι καλλιτέχνες που θα αποκαλούσαμε σήμερα ως drag queens, άρχισαν κυρίως να διαμορφώνονται κατά τους 18ο και 19ο αιώνες, όταν οι ρόλοι των φίλων έγιναν όλο και πιο άκαμπτοι, η παρενδυσία ή cross-dressing απέκτησε ευκρινώς έναν πιο προκλητικό χαρακτήρα, ξεκινώντας ως ένα παιχνίδι μεταμφιέσεων μετατράπηκε σε καυστικό σχολιασμό των θεσμών του φύλου και της σεξουαλικότητας. Μία από τις πιο γνωστές drag ιστορίες είναι αυτή της Stella και της Fanny οι οποίες ήταν τα alter ego των Ernest Boulton και Frederick Park¹⁹. Οι δύο νεαροί άντρες ήταν τόσο ενθουσιασμένοι με το να φορούν μεταξωτά και σατέν φορέματα για να κάνουν βόλτες στα θέατρα και στις στοές του Στραν. Οι νέοι άντρες κατηγορήθηκαν για “συνωμοσία και υποκίνηση ατόμων για διάπραξη αφύσικου αδικήματος” και οδηγήθηκαν σε δίκη, η οποία θεωρείται ακόμα μια πολυ-δημοσιευμένη δικαστική υπόθεση. Τελικά απαλλάχθηκαν επειδή υπήρχαν λίγες αποδείξεις ότι οι άντρες που ντύνονται σαν γυναίκες, πράγματι σπάνε κάθε(!) νόμο.

Παρόλο που εξακολουθεί να είναι μια έντονη όψη θεάτρου, το drag έχει εξελιχθεί σε μια ανεξάρτητη μορφή τέχνης. Εάν η queer κοινότητα του 20ού αιώνα πειραματιζόταν μέσω της παρενδυσίας, για να εκφράσουν την μοναδικότητά τους χωρίς από την παραδοσιακή κοινωνία (και την αλληλεγγύη μεταξύ τους), η έμφυτη φύση της drag κοινότητας ως προς την έκθεση έγινε δίκιο μαχαίρι μεταξύ των παραστάσεων και της ζωής τους εκτός σκηνής, με διάφορες γενιές drag kings και queens να περνούν τα όρια η καθεμία της δικής της μοναδικής

¹⁷ Roschke, R., *Sashay Through the History of Drag Queen Culture*, POPSUGAR Culture, 2018.

<https://www.popsugar.com/news/History-Drag-Drag-Queen-Culture-44512387>

¹⁸ *From Fanny and Stella to Ru Paul's Drag Race: a short history of drag*, HistoryExtra.

<https://www.historyextra.com/period/20th-century/history-drag-queens-ru-paul-race-evolution-gay-rights/>

¹⁹ *Who were “Stella” and “Fanny”?*, HistoryExtra.

<https://www.historyextra.com/period/victorian/who-were-stella-and-fanny/>

μόδας. Μερικοί εκ των καλλιτεχνών αυτών, χαρακτηρίστηκαν ως τρανς, ενώ για κάποιους ήταν απλώς ένας ρόλος. Για κάποιους λοιπόν ήταν μόνο ένας ρόλος, όμως για άλλους λειτούργησε ως αφετηρία για αμφισβήτηση της κοινωνίας κατά καιρούς με ανοιχτή επανάσταση ενάντια στους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων.

Στο Drag το cross-dressing παρέμεινε ένα διαδεδομένο κομμάτι της θεατρικής κουλτούρας μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, όταν άρχισε να παίρνει μια νέα μορφή. Οι άντρες που υποδύονταν τις γυναίκες, ανέπτυξαν το δικό τους Βοντβιλ στυλ, όπου δημιουργούσαν καρικατούρες γυναικών. Το Βοντβιλ θέατρο συνδύαζε μουσική, χορό, ταχυδακτυλουργίες, ακροβατικά και θεατρικά σκετς. Οι ηθοποιοί παρουσίαζαν τα έργα τους με παντομίμα, ερμηνεύοντας και χορεύοντας τις σκηνές τους με στίχους από διάσημα τραγούδια²⁰. Αυτό το είδος θεάτρου εξελίχθηκε σε ένα από τα πιο δημοφιλέστερα στις Η.Π.Α. από τα τέλη του 19ου αιώνα, μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1930. Για να βρούμε όμως, τις πρώτες προσεγγίσεις του όρου “Drag Queen”, όπως τον ξέρουμε σήμερα, πρέπει να εντοπίσουμε τη στιγμή που η κουλτούρα του drag, έγινε άρρηκτα συνδεδεμένη με την ομοφυλοφιλική κοινότητα. Αυτή η σύνδεση δεν είχε γίνει ακόμα μέχρι το τέλος του '30.

Πριν από τότε, στον επιστημονικό τομέα της σεξολογίας, άρχισαν να μιλάνε για το “τρίτο φύλο”, το οποίο όριζαν ως ένας θηλυκός άντρας ή μια αρσενική γυναίκα που επιθυμούν άτομα του ίδιου φύλου. Αυτή η σύνδεση ήταν αρκετή για να αλλάξουν πολλά πάνω στην Drag κουλτούρα. Αρχικά από εκείνη την στιγμή, το drag δεν άνηκε πλέον στην κουλτούρα και το στυλ των ετεροφυλοφίλων ατόμων. Από εκείνη την στιγμή εμφανίστηκαν οι πρώτες Drag Queens. Οι Drag Queens δεν ήταν απλά άντρες που ντυνόntonταν ως γυναίκες, αλλά είχαν να κάνουν και με την ομοφυλόφιλη κουλτούρα. Μέχρι να εμφανιστούν τα πρώτα gay bars, είτε κρυφά, είτε νόμιμα, οι Drag Queens ήταν οριοθετημένες από τα κόμματα και οι επιδρομές της αστυνομίας ήταν εφικτές. Υπήρχαν ακόμα, όμως, ετεροφυλόφιλοι άντρες που κάνανε shows ως γυναίκες. Σχεδόν πάντα δούλεαν μπροστά σε ετεροφυλόφιλο κοινό και το έπαιρναν σαν προσβολή αν κάποιος τους έλεγε Drag Queen. Γι' αυτούς οι Drag Queens ανήκανε στην κατώτερη τάξη, στους δρόμους, σε bars και τις θεωρούσαν ερασιτέχνισσες μπροστά στη δική τους γυναικεία μίμηση που προσέφερε. Ενώ οι άντρες που παριστάνανε τις γυναίκες μπορούσαν να δουλεύουν κανονικά, οι Drag Queens αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος των νέων, gay-friendly χώρων που άρχισαν να αναδύονται.

²⁰ The Editors of Encyclopaedia Britannica, *Vaudeville*, Encyclopaedia Britannica.
<https://www.britannica.com/art/vaudeville>

Η σύγχρονη προσέγγιση του όρου “Drag Queen” αναπτύχθηκε σ’ αυτούς τους χώρους μέσα στις επόμενες δεκαετίες. Στο μεταξύ, η γυναικεία μίμηση είχε πάρει ένα κωμικό ύφος. Οι cross-dressers απεικονίζονταν στην τηλεόραση ως σαν ανέκδοτο, ή σαν παράξενος χαρακτήρας. Για παράδειγμα, στο Psycho του Alfred Hitchcock²¹, ο Νόρμαν Μπέιτς είναι ένας άνδρας που μεταμφιέζεται στο ρόλο της μητέρας του, πριν σκοτώσει ανθρώπους.

2.2 Η εξέγερση στο Stonewall

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, στις αρχές του 20ου αιώνα, αναπτύχθηκε και μεταδόθηκε πολύ το Βοντβιλ θέατρο, που συνδίαζε την κωμωδία με την μουσική, με τον χορό και το burlesque, για να δημιουργήσει ένα είδος ζωντανής ψυχαγωγίας²². Η γυναικεία μίμηση είχε γίνει αρκετά γνωστή λόγω του Βοντβιλ και μέσω αυτού έγινε γνωστή η πρώτη βασίλισσα του Drag, που ονομάζεται Julian Eltinge. Η δημοτικότητά του ξεπέρασε το Βοντβιλ και η επιτυχία του, του έφερε τον τίτλο του πιο ακριβοπληρωμένου ηθοποιού του κόσμου, ξεπερνώντας ακόμα και τον Charlie Chaplain. Πολλοί από τους οπαδούς του, πίστευαν ότι είναι όντως γυναίκα κι όχι ένας χαρακτήρας²³. Στο τέλος κάθε παράστασης, πάντως, έβγαζε την περούκα του για να αποκαλύψει το αληθινό του φύλο, το οποίο γινόταν μέσα σε κραυγές θαυμασμού από το κοινό.

Η γυναικεία μίμηση και η ιστορία του drag, συμπλέχτηκαν με την γκέι κουλτούρα γύρω στο 1930, όπου οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής εισήλθαν στην εποχή της απαγόρευσης, η οποία κατήργησε την παραγωγή και την κατανάλωση αλκοόλ από 1920 μέχρι το 1933. Εκείνο το διάστημα οι L.G.B.T.Q.+ άνθρωποι, πήγαιναν σε κρυφά clubs. Σ’ αυτά τα μέρη, οι ομοφυλόφιλοι ένιωθαν ελεύθεροι να εκφράζονται όπως θέλουν και να ντύνονται ως Drag Queens. Τα παράνομα αυτά clubs είχαν το παρατσούκλι “Speakeasies”²⁴, το οποίο προκύπτει από τις λέξεις “speak” και “easy”. Ο λόγος που λεγόταν έτσι ήταν επειδή μπορούσες να μιλήσεις άνετα και ελεύθερα εκεί μέσα, χωρίς να ακούγεται κάτι έξω από τον χώρο, καθώς δεν επιτρέπονταν αυτοί οι χώροι να είναι ανοιχτοί την τότε εποχή. Η αυξανόμενη δημοτικότητα των speakeasies, όπου το drag ήταν καλοδεχούμενο μέσα στην

²¹ Norman Bates, https://the.hitchcock.zone/wiki/Norman_Bates

²² Deron, B., *The Evolution of The Art Of Drag In 33 Stunning Historical Images*, Ati, 2018. <https://allthatsinteresting.com/history-of-drag-queens>

²³ *The fabulous history of drag*, BBC. <https://www.bbc.co.uk/bitesize/articles/zbkmkmn>

²⁴ The Mob Museum, *The Speakeasies of the 1920s*, Prohibition, An Interactive History. <http://prohibition.themobmuseum.org/the-history/the-prohibition-underworld/the-speakeasies-of-the-1920s/>

εποχή της απαγόρευσης, έγινε γνωστή ως το “Pansy Craze”. Αλλά, ακόμα και μετά το τέλος της εποχής της απαγόρευσης, τα gay bars που συνεργαζόντουσαν με Drag Queens. συνέχισαν να λειτουργούν καλά μέχρι και τα τη δεκαετία του 60. Εν τω μεταξύ, ο ευρύτερος πολιτισμός συνέχισε να ποινικοποιεί την ομοφυλοφιλική κουλτούρα και η αστυνομία “κατέστρεφε” τα gay bars. Παρ’ όλες τις αντίξοες συνθήκες, οι L.G.B.T.Q.+ της εποχής, συνέχισαν να ανθίζουν και να νιώθουν υπερήφανοι γι’ αυτό που είναι, γι’ αυτό που γεννήθηκαν, παρά το γεγονός ότι ήταν παράνομο γι’ αυτούς να σερβίρονται αλκοόλ στα bars ή να χορεύουν μαζί ή να φιλήσουν κάποιον του ίδιου φύλου. Η κρατική αρχή για τα αλκοολούχα ποτά και η αστυνομική υπηρεσία της Νέας Υόρκης έκαναν συχνά εφόδους σε χώρους όπου υπήρχαν gay άτομα.

Μετά από το τέλος του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου στις ΗΠΑ εξαπολύεται μία επίθεση από την καθεστωτική τάξη ενάντια σε κάθε δύναμη αλλαγής. Από το “μενού” δεν έλειπαν και οι ομοφυλόφιλοι. Όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνου Παναγιώτης “Σύμφωνα με τα στοιχεία από το 1947 έως το 1950, 1700 αιτήσεις για δουλειά στο δημόσιο απορρίφθηκαν, 4.380 άνθρωποι εκδιώχθηκαν από τον στρατό και 420 απολύθηκαν από τις δουλειές τους, επειδή η κυβέρνηση τους θεωρούσε ύποπτους για ομοφυλοφιλικές τάσεις.”²⁵ Τα L.G.B.T.Q.+ άτομα, στις δεκαετίες του 50 και του 60 αντιμετώπιζαν ένα εχθρικό νομικό σύστημα και ένα μίσος από την κοινωνία. Το FBI διατηρούσε καταλόγους με τα ονόματα γνωστών ομοφυλόφιλων, τα στοιχεία τους και τους φίλους τους. Τα gay bars σταδιακά έκλειναν και επιχειρήσεις “σκούπα” της αστυνομίας, “καθαρίζουν” τις γειτονιές, τα πάρκα και τις παραλίες από τα lgbtq+ άτομα. Μάλιστα, το 1952 η Ψυχιατρική Αμερικάνικη Ένωση, ένταξε τους ομοφυλόφιλους στο “Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο” χαρακτηρίζοντάς τους ως “αντικοινωνικές και διαταραγμένες προσωπικότητες”.

Η δεκαετία του 60 ήταν ριζοσπαστική για πολλές μειονότητες των ΗΠΑ. Υπήρχαν πολλά κινήματα όπως αυτό για τα Δικαιώματα των Αφροαμερικανών, το αντιπολεμικό, η “αντικουλτούρα των Χίπις” και το κίνημα των ομοφυλόφιλων.

Τα gay bars άρχισαν σταδιακά να ξαναπαίρνουν ζωή, κυρίως λόγω της μαφίας! Καθώς ήταν παράνομο για τους L.G.B.T.Q.+ να βγαίνουν και να περνάνε καλά, η μαφία “μυρίστηκε” την ευκαιρία αυτή να βγάλει λεφτά και είχαν στην ιδιοκτησία τους πολλά gay bars στην περιοχή του Greenwich Village, της Νέας Υόρκης. Οι επιδρομές της αστυνομίας

²⁵ Κωνσταντίνου, Π., *Stonewall, εξέγερση του ομοφυλοφιλικού κινήματος*, TVXS Ανεξάρτητη Ενημέρωση, 2019 <https://tvxs.gr/news/san-simera/stonewall-i-eksegersi-toy-omofylofilikoy-kinimatos>

ήταν συχνό φαινόμενο, αλλά χάρη στην επιρροή της μαφίας, οι ιδιοκτήτες των μπαρ ενημερωνόντουσαν από πριν ότι θα συνέβαινε κάτι τέτοιο, από μισθοφόρους αστυνομικούς. Τα ξημερώματα, όμως, της 28ης Ιουνίου του 1969 η αστυνομία μπήκε στο Stonewall, χωρίς να υπάρξει κάποια προειδοποίηση.

Εκείνο το βράδυ, όπως συνέβαινε πολλές φορές, η αστυνομία της Νέας Υόρκης έκανε έλεγχο σε ένα από τα πιο γνωστά gay bars της πόλης, το οποίο λεγόταν Stonewall. Το Stonewall Inn το 1969, ήταν ένα καινούργιο, φιλικό προς τους gay στέκι και είχε γίνει ένα σημαντικό μέρος για την περιοχή χάρη στη φθηνή είσοδο και τον χορό. Οι οκτώ αστυνομικοί οι οποίοι έφτασαν στο Stonewall Inn στο Greenwich της Νέας Υόρκης, έκαναν ελέγχους τις ταυτότητες των πελατών και συλλαμβάνανε όσους ήταν φανερά Drag Queens και γενικά να “παρενοχλούν” την πελατεία. Ωστόσο, η κατάσταση πήρε γρήγορα μια πρωτόγνωρη τροπή. Αντι οι πελάτες να υπακούσουν τις διαταγές και να υποτακτούν στη βία των αστυνόμων, πολέμησαν εναντίον τους, μέσα στο club. Όσο γινόταν αυτό μέσα, έξω είχε γεμίσει με άτομα τα οποία τα είχαν διώξει οι αστυνόμοι από τον χώρο και με κατοίκους της γειτονιάς που ήταν θυμωμένοι κι αυτοί. Του είχε κουράσει όλους ο εκφοβισμός και το ποτήρι είχε ξεχειλίσει. Καθώς οι αστυνόμοι έβαζαν με τη βία μέσα στα περιπολικά τους, τους drag καλλιτέχνες και τις πόρνες, μια γυναίκα ομοφυλόφιλη, πολεμούσε τους αστυνόμους σε κάθε βήμα που έκαναν. Το πλήθος εμπνευσμένο από το θάρρος της, κινήθηκε από την προσβολή, στη δράση. Μια μερίδα ομοφυλόφιλων άρχισε να εκτοξεύει μπουκάλια μπίρας και άλλα αντικείμενα εναντίον της αστυνομίας. Μέσα στον πανικό, ορισμένοι μέσα από το πλήθος είχα αρχίσει να φωνάζουν “Gay Power”, ένα σύνθημα που εξαπλώθηκε σε όλο το Greenwich. Το πλήθος ήταν τεράστιο και το ίδιο πράγμα συνέβαινε για πέντε ημέρες.

“Το ομοφυλοφιλικό κίνημα είχε πετύχει την πρώτη του νίκη.” γράφει ο Κωνσταντίνου Παναγιώτης, “Μετά την 27η Ιουνίου τα δεδομένα άλλαξαν οριστικά. Το θέμα των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων άρχισε να συζητείται έντονα, ενώ οι ομοφυλόφιλοι οργανώνονται και δημιουργούν το Gay Liberation Front, μία οργάνωση που θα παίζει σημαντικό ρόλο τα επόμενα χρόνια στο κίνημα. Οργανώσεις για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων δημιουργούνται και σε Καναδά, Γαλλία, Βρετανία, Γερμανία, Ολλανδία, Αυστρία και Νέα Ζηλανδία. Το Gay Pride μόλις είχε γεννηθεί με τις πρώτες παρελάσεις να πραγματοποιούνται τον Ιούλιο του 1970 στο Λος Άντζελες, το Σικάγο και τη Νέα Υόρκη κ.α. Η εξέγερση του Stonewall σηματοδοτεί την αντίσταση των ομοφυλόφιλων ενάντια στην

καταπίεση και την πρώτη δυναμική έκφραση του αιτήματος για ίσα δικαιώματα. Η 27η Ιουνίου έχει καθιερωθεί πλέον ως η Παγκόσμια Ημέρα Ομοφυλοφιλικής Υπερηφάνειας.”.

2.3 Τα Houses και το House of Kharma

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 70 και του 80, είχε σημειωθεί σημαντική πρόοδος στη δύση για τα δικαιώματα των L.G.B.T.Q.+ . Βέβαια, αρκετός κόσμος ήταν ακόμα εναντίον των ομοφυλοφίλων. Συγκεκριμένα, για κάποιους θεωρούταν ακόμα αρρώστια! Πολλά νέα αγόρια που ήταν gay, εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους, όταν έμαθαν οι γονείς τους για τις σεξουαλικές τους προτιμήσεις. Πολλά από αυτά τα παιδιά, κυρίως αυτά που είχαν μέσα τους τη φλόγα του χορού και της μόδας, έβρισκαν στέγη και οικογένεια σε “houses”²⁶. “Όταν κάποιος έχει απορριφθεί από την οικογένειά του, όταν βγαίνουν έξω στον κόσμο, ψάχνουν. Ψάχνουν κάποια που θα τους γεμίσει αυτό το κενό” λέει η Peppert LaBeija, μία από τις πιο γνωστές Drag Queens της Νέας Υόρκης, “Το γνωρίζω αυτό από την εμπειρία μου, επειδή έχουν έρθει πολλά παιδιά σε μένα και πιάστηκαν από πάνω μου σαν να είμαι η μητέρα τους ή ο πατέρας τους, επειδή μπορούσαν να έχουμε την σωστή επικοινωνία”²⁷. Τα “houses” ή αλλιώς “οίκοι” είναι ομάδες αποτελούμενες κυρίως από L.G.B.T.Q.+ άτομα, αλλά ακόμα και με ανοιχτόμυαλα ετεροφυλόφιλα άτομα, τα οποία είναι ενωμένα από μία “μάννα”, που μπορεί να είναι είτε Drag Queen είτε transgender, ή ακόμα και από έναν “πατέρα”²⁸. Συνήθως, ο οίκος έπαιρνε το όνομά του από αυτόν που τον ίδρυε και τα “παιδιά” αυτής της οικογένειας, έπαιρναν το όνομα της “μητέρας” τους. Για παράδειγμα, ένα από τα πιο γνωστά houses της ιστορίας του drag, είναι το “House of Xtravaganza”. Ιδρύθηκε το 1983 στη Νέα Υόρκη και η μητέρα του οίκου ήταν η Angie Xtravaganza. Τα παιδιά που μπήκαν έπειτα σ’ αυτόν τον οίκο, πήραν και το όνομα της “μητέρας” τους, όπως ο Danni Xtravaganza, ακόμα και ο Jose Gutierrez Xtravaganza, ο οποίος είναι ο τωρινός “πατέρας” του οίκου.

Όπως και σε όλο τον κόσμο, ή έστω εκεί που το drag θεωρείται τέχνη και η ομοφυλοφιλία όχι αρρώστια, υπάρχουν οίκοι. Αυτό συμβαίνει και στη χώρα μας.

²⁶ Livingston, J., (Director & Producer), *Paris is Burning*, [Ντοκιμαντέρ]. Η.Π.Α.: Academy Entertainment Off White Productions, 1990

²⁷ Nicolaou, E., *Already Obsessed With Pose? Here’s A History of New York’s Ball Culture*, Refinery29, 2018 <https://www.refinery29.com/en-us/2018/06/200854/ball-culture-history-pose-fx>

²⁸ *Ball Culture*, Wikia.org https://lgbt.wikia.org/wiki/Ball_culture

Το “Haus of Kharma”.

Συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη έχουμε δύο οίκους, το “Haus of Proletarea” και το “Haus of Kharma”, όπου και συνεργάστηκα. Τι είναι το Haus of Kharma όμως; Μια τσιγγάνα μάγισσα, μια σταρ στην εθνική Αθηνών – Λαμίας με μεγάλα όνειρα, ένα πλάσμα της νύχτας, η νεότερη καταθλιπτική M.I.L.F. της Ελλάδος, και ένα εξωγήινο sugar babe. Μπορεί να ακούγεται σαν ανέκδοτο, αλλά έτσι ξεκίνησε το Haus of Kharma.

Εκεί που οι κοινωνικές κατασκευές δεν μπορούσαν να στεγάσουν την τέχνη τους, αυτή

η ομάδα drag performers αποφάσισαν πέρυσι να ιδρύσουν το δικό τους σπίτι. Έναν ασφαλή χώρο όπου ο καθένας μπορεί να εκφράζεται ελεύθερα και να νιώθει αλληλοϋποστήριξη. Μέσα σ’ αυτόν, το κάθε ένα εξερευνά την ταυτότητα του, το φύλο του, τις καλλιτεχνικές του τάσεις στον χορό και το performing, το μακιγιάζ το σχέδιο.

Τότε ξεκίνησε το ταξίδι της Kharma, της Nina Nai, του Dr. Oglie Boss, της Amelie Tea και της Paprika με την πρώτη τους εμφάνιση στην drag σκηνή της Θεσσαλονίκης. Πολλές κλωστές αργότερα, και αφού το γκλίτερ τους πλημμύρισε τη σκηνή, η παρουσία τους άρχισε να γίνεται όλο και πιο ηχηρή. Δεν άργησαν οι εμφανίσεις στην πρωτεύουσα καθώς και η σταθερή στέγαση των σόου τους στη βάση τους, τη Θεσσαλονίκη.

Ποτέ δεν θα δει κανείς το ίδιο σκετς, ή την ίδια χορογραφία, ή το ίδιο make up από τους καλλιτέχνες αυτούς. Σκοτεινά τραγούδια, αίμα να κυλάει στο στήθος, απόκοσμες κραυγές, εκρηκτική χορογραφία, κίνηση, δυνατά beats, τα σκυλάδικα στη διαπασών, γαρύφαλλα, τσιφτετέλια, mainstream pop, φωτορυθμικά, ντουέτα που θα ξεσηκώσουν

οποιοδήποτε κοινό, το Haus of Kharma συνεχώς μεταλλάσσεται, με κάθε ένα από τα μέλη του συνέχεια να προσφέρει κάτι διαφορετικό.

Σήμερα μετράει έναν χρόνο παρουσίας, καθώς νέα μέλη προστίθενται. Δύο “τσούλες”, όπως αυτοαποκαλούνται: η γοτθική Serenity Thorn και η νταρντάνα Congra Tsulation.

Κεφάλαιο 3ο: Υλοποίηση

3.1 Προ-παραγωγή - Προετοιμασία

Για την ολοκλήρωση του οπτικοακουστικού μέρους της πτυχιακής μου εργασίας, δηλαδή του ντοκιμαντέρ, χρειάστηκαν περίπου 4 μήνες. Η διαδικασία όμως ξεκίνησε από πολύ νωρίτερα, συγκεκριμένα τον Ιούλιο του 2019. Λόγω προβλημάτων εύρεσης ηθοποιών για τα γυρίσματα που ήθελα να κάνω για την προηγούμενη πτυχιακή μου εργασία, που είχε ως τίτλο “Λυσιστράτη - Το μιούζικαλ”, κλήθηκα αναγκαστικά να προβώ στην εκ νέου επιλογή θέματος, του οποίου η επιλογή είναι η τωρινή. Δηλαδή να κάνω ένα ντοκιμαντέρ σχετικά με το πως είναι να είσαι drag καλλιτέχνης στη Θεσσαλονίκη του 2019. Αρχικά, αναζήτησα πληροφορίες σχετικά με το ντραγκ και έπειτα άτομα με ενεργή συμμετοχή τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Θεσσαλονίκη. Με τη βοήθεια του φίλου μου Άγγελου Ρεφανίδη, ήρθα σε επαφή με τα παιδιά από το Haus of Kharma, τα οποία έδειξαν ιδιαίτερη χαρά και προθυμοποιήθηκαν να βοηθήσουν αμέσως. Έπειτα, έκανα έρευνα γύρω από το ντοκιμαντέρ, μέσω βιβλίων, άρθρων, παρακολουθώντας ταινίες και ιδιαίτερα αναζητώντας σχετικό υλικό που να περιέχει μέσα το θέμα του drag. Δύο από τις μεγαλύτερες εμπνεύσεις μου, όπως αναφέρω και πιο πάνω, ήταν το ντοκιμαντέρ “Paris is burning” και η συνέντευξη του Ζακ Κωστόπουλου για το πως είναι να είσαι Drag Queen στην Ελλάδα, τα οποία με ώθησαν στο να προσπαθήσω να κάνω κάτι παρόμοιο για το Drag της συμπρωτεύουσάς μας.

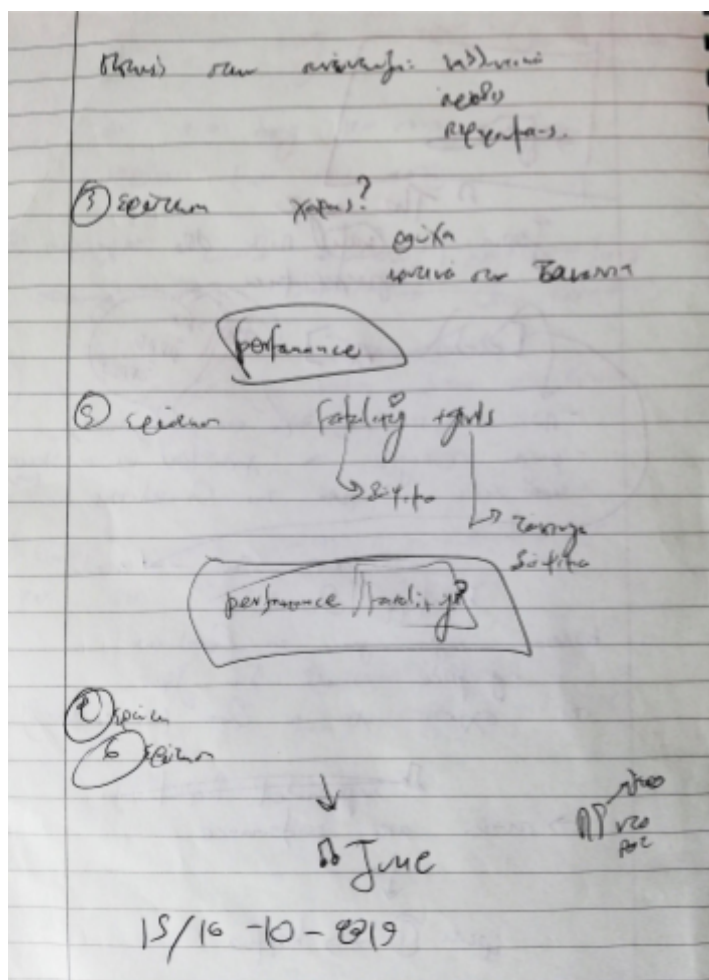
Οι πρώτες συζητήσεις έγιναν μόλις έφυγα από την Κέρκυρα και γύρισα στο σπίτι μου στη Θεσσαλονίκη, αρχές Οκτωβρίου, όπου και γνώρισα τα παιδιά που παίζουν στο ντοκιμαντέρ. Συνάντησα, αρχικά, την Κάρμα, η οποία είναι η “μητέρα” του haus και μιλήσαμε για τις σκέψεις μου και τις προθέσεις μου. Αυτό που ενθουσίασε πιο πολύ την Κάρμα ήταν το γεγονός ότι αυτά που ήθελα να κάνω, δεν ήταν από χόμπι ή για κάποιον κερδοσκοπικό λόγο, αλλά ότι ήταν για πτυχιακή σε Ελληνικό(!) Πανεπιστήμιο. Επικεντρωθήκαμε κυρίως στις ερωτήσεις που θα περιείχαν οι συνεντεύξεις και στον τρόπο των γυρισμάτων. Οι ερωτήσεις που δεν θέλανε τα παιδιά, αλλά ούτε κι εγώ ήταν οι πολύ προσωπικές, όπως για παράδειγμα αν το ξέρουν στην οικογένειά τους ότι κάνουν drag. Οπότε, κατέληξα να τους κάνω πιο γενικές ερωτήσεις, αλλά με κοινωνικά και προσωπικά στοιχεία μέσα. Ένα άλλο θέμα ήταν αν θα κάνουν κάποιο show κι αν θα μπορούσα να το βιντεοσκοπήσω. Αφού πήρα την επιβεβαίωση από την Κάρμα, ήθελα να πάρω την επιβεβαίωση και από τον Όλυμπο, την ΑμεληΤέα και την Πάπρικα. Η συνεννόηση που έγινε

Αφού έγιναν οι πρώτες γνωριμίες, είχε έρθει η ώρα για μένα να γράψω τις ερωτήσεις οι οποίες ήταν:

6. Πιστεύεις ότι η

Από αυτές τις ερωτήσεις, τελικά την 1η την σβήσαμε, καθώς όλα τα παιδιά δεν κατάγονται από τη Θεσσαλονίκη, οπότε δεν ήξεραν τι να απαντήσουν. Μαζί με τις ερωτήσεις, είχα σχεδιάσει και ένα πρόχειρο storyboard. Στο storyboard είχα γράψει το πως είχα στο μυαλό μου να μπουν τα πλάνα στο μοντάζ, με ποια τραγούδια θα άνοιγε και θα έκλεινε το βίντεο, τον τίτλο του ντοκιμαντέρ και κάποιες άλλες λεπτομέρειες.

Στο μεταξύ, μέσα στον Οκτώβριο με δέχτηκαν και πήγα σε ένα πρόγραμμα ανταλλαγής Erasmus+ - Youth in Action στη Σλοβενία, με τίτλο “Under The Same Sky - LGBTQ+ Community”. Το θέμα του προγράμματος ήταν “η αγάπη είναι αγάπη” και το πως μπορούμε εμείς οι νέοι να διαμορφώσουμε τον κόσμο ώστε να γίνει πιο πολύχρωμος. Ο λόγος που το αναφέρω είναι επειδή σ’ αυτό το πρόγραμμα έμαθα πράγματα σχετικά με το Drag και τα LGBTQ+ δικαιώματα σε άλλες χώρες όπως στη Σλοβενία, στη Λιθουανία, στη Ρουμανία και στη Βουλγαρία.

Μόλις γύρισα Ελλάδα, τα παιδιά με ενημέρωσαν πως θα έχουν drag show η Νίνα Νάι, ένα άλλο μέλος από το haus, μαζί με την Κάρμα στο Big Bar Thess και την επόμενη νύχτα μαζί με τον Όλυμπο στο Dada Club. Δεν γνώριζα ούτε τα clubs αλλά ούτε και τον χώρο διαμόρφωσής τους., παρά μόνο απ’ ότι είχα δει από φωτογραφίες στο google. Οπότε υπήρξε ένα ρεπεράζ διαδικτυακό. Βλέποντας τους χώρους έστω κι έτσι, κατάλαβα ότι μπορώ να χρησιμοποιήσω και δεύτερη κάμερα, την οποία δανείστηκα από τη φίλη μου Τσουρλή Κωνσταντίνα Χριστίνα. Οι πρώτες σκηνές που καταγράφηκαν ήταν αυτές που θα άφηνα για το τέλος! Δηλαδή, οι σκηνές από τα shows. Επειδή, δεν υπάρχουν πολλά μαγαζιά τα οποία στηρίζουν τα Drag shows, πράγμα που σημαίνει ότι δεν υπάρχουν συχνά performances, δεν γινόταν να αφήσω την ευκαιρία, οπότε πήγα και τράβηξα τα πλάνα που χρειαζόμουν για το τελικό βίντεο. Κυριαρχούσε γενική αμηχανία, καθώς με τα παιδιά είχαμε βρεθεί μόλις μια φορά.

Έπειτα, έγραψα το σενάριο για το voice over, όπου είχα σκεφτεί να χρησιμοποιήσω στην αρχή του ντοκιμαντέρ, δείχνοντας γενικά καθημερινά πλάνα της Θεσσαλονίκης. Το σενάριο ήθελα να είναι σοβαρό σε γενικές γραμμές, αλλά ταυτόχρονα να έχει στοιχεία

κωμωδίας, καθώς η κωμωδία είναι το χαρακτηριστικό που χαρακτήριζε όλες τις εργασίες που είχα κάνει στο Τεχνών Ήχου και Εικόνας μέχρι και σήμερα. Επίσης, ο σκοπός του voice over ήταν να βάλει τον θεατή κατευθείαν στο θέμα του ντοκιμαντέρ και στο τι θα παρακολουθήσει.

“μμμμ τα μαγικά σου βράδια νοσταλγώ... αααχ όχι τώρα αλήθεια πείτε μου, ποιος δεν αγαπάει αυτή την πόλη; 9/10 ανθρώπους που έχουν έρθει έστω και για λίγο στη Θεσσαλονίκη, λένε ότι την έχουνε λατρέψει. Αυτό το 1/10 είμαι σίγουρος ότι λέει ψέματα. Πώς γίνεται να μην αγαπήσει κανείς μια πόλη που έχει πολλά γλυκά, φαγητά, φαγητά, γλυκά και κυρίως... γλυκά!

Αααχ η Θεσσαλονίκη λοιπόν, γνωστή κι ως η βασιλεύουσα του Βυζαντίου. Γνωστή κι ως η νεράιδα του Θερμαϊκού. Γνωστή κι ως η πρωταθλήτρια του φραπέ. Γνωστή κι ως “μια πόλη, μια ομάδα”. Γνωστή κι ως φτιάχνουμε το μετρό από το 19.... εεε δεν βαριέσαι; τουλάχιστον εμείς ξέρουμε να ξεχωρίζουμε την μπουγάτσα με τυρί, από την τυρόπιτα!

Όσο περνάνε τα χρόνια η Θεσσαλονίκη γίνεται μια Ευρωπαϊκή πόλη, ανοιχτόμυαλη και γεμάτη αγάπη για τον συνάνθρωπό μας.

Αυτό το αποδεικνύει περίτρανα το γεγονός πως κάθε χρόνο από το 2012, στο κέντρο της πόλης λαμβάνει χώρα το Thessaloniki's pride, το οποίο συγκεντρώνει ένα μεγάλο πλήθος ανθρώπων, οι οποίοι γιορτάζουν το δικαίωμα της αγάπης και της ελεύθερης έκφρασης.

Μέσα σ' αυτήν την κοινότητα όμως, υπάρχουν και κάποια άτομα, τα οποία ξεχειλίζουν από ταλέντο, χρώματα και γκλίτερ. Προφανώς και αναφέρομαι στους drag καλλιτέχνες, οι οποίοι ακόμα και σήμερα θεωρούνται λίγο παρεξηγημένοι από την κοινωνία. Αλλά, αλήθεια, ποιά είναι η σχέσης της Θεσσαλονίκης με το Drag;”

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα, υποκειμενικά, πράγματα που είχα να κάνω για το ντοκιμαντέρ, ήταν να βρω τα τραγούδια που θα ακούγονται στο background στις συνεντεύξεις. Οι επιλογές μου ήταν οι εξής:

- Cher - Believe
- Madonna - Vogue
- RuPaul - Cover girl
- RuPaul - Sissy that walk
- Queen - I want to break free

Αυτά τα τραγούδια θεωρούνται ως “gay anthems” και ακούγονται σε κάθε event που είναι σχετικό με την L.G.B.T.Q.+ κοινότητα. Ο λόγος που είναι τόσο αγαπητά, είναι επειδή οι

ερμηνευτές είναι σημαντικά άτομα της gay κουλτούρας και μεγάλοι υποστηρικτές των δικαιωμάτων των ομοφυλοφίλων. Ωστόσο, επέλεξα κι ακόμα τρία τραγούδια, δύο από τα οποία παίζουν στην αρχή, στην εισαγωγή του ντοκιμαντέρ και το άλλο στο κλείσιμο, τα οποία είναι τα παρακάτω:

- Εισαγωγή: Tomcraft & Sam Obernik - The noyz + Γλυκερία / Όμορφη Θεσσαλονίκη
- Κλείσιμο: Florence + The Machine - June

Το πρώτο τραγούδι, αυτό της εισαγωγής, επιλέχθηκε για τους στίχους του “The sound in your ear is the noise that you fear. And the noise that you fear is the sound getting near”. Στη δική μου φαντασία αυτό θα μπορούσε να μιλάει σε κάποιον ομοφοβικό που φοβάται να ακούσει την αλήθεια, ότι ο έρωτας δεν βλέπει φύλο. Το επόμενο τραγούδι, το “Όμορφη Θεσσαλονίκη”, είναι του Βασίλη Τσιτσάνη, αλλά χρησιμοποίησα την επανεκτέλεση του κομματιού από την Γλυκερία, το οποίο είναι το κλασικό αγαπημένο που μιλάει για το πόσο όμορφη είναι η Θεσσαλονίκη. Από την άλλη, το τραγούδι του κλεισίματος έχει μεγάλη σημασία για μένα προσωπικά και ήθελα πολύ να εισαχθεί στο βίντεο. Το “June” είναι ένα τραγούδι από το αγαπημένο μου συγκρότημα, τους Florence + The Machine, το οποίο μιλάει για την τρομοκρατική επίθεση που είχε γίνει στο gay club Pulse του Ορλάντο τον Ιούνιο του 2016.

Δύο από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετώπισα με την προπαραγωγή ήταν ότι δεν είχα πλάνα από τα pride της Θεσσαλονίκης που χρειαζόμουν για το κλείσιμο του ντοκιμαντέρ και ότι δύο από τα άτομα που είχαμε συμφωνήσει να παίζουν στο βίντεο, τελικά δεν μπορούσαν λόγω υποχρεώσεων και έπρεπε να βρω ένα/δύο καινούργια άτομα. Ευτυχώς, βρέθηκαν άτομα τα οποία με βοήθησαν και στα δύο προβλήματα. Για το πρώτο, μέσω αναρτήσεών μου στο facebook και στο instagram για το αν μπορεί κάποιος ή κάποια να μου στείλει βίντεο από τα prides, άτομα που δεν τα γνώριζα καν, μου έστειλαν ότι είχαν από βίντεο και φωτογραφίες, καθώς τους άρεσε πολύ το γεγονός ότι κάνω πτυχιακή σχετική με το Drag! Για το δεύτερο πρόβλημα, ήρθα σε επικοινωνία με την Aurora Paola Morado και τη ρώτησα αν θέλει να πάρει μέρος και κατευθείαν το δέχτηκε.

3.2 Παραγωγή - γυρίσματα

Όταν πήρα την απόφαση να ξεκινήσω τα γυρίσματα, έπρεπε να βρω οπωσδήποτε έξτρα εξοπλισμό, καθώς εγώ διέθετα μια κάμερα DSLR. την Nikon D3200 με φακό 18-55 mm και έναν τρίποδα. Για καλή μου τύχη, η φίλη μου η Κωνσταντίνα, μου δάνεισε τον τρίποδά της και την κάμερά της που για καλή μου τύχη ήταν κι αυτή Nikon D3200, με φακό 18-55 mm, αλλά διαφορετικός από τον δικό μου, χωρίς να έχει αυτόματο focus, πράγμα το οποίο με δυσκόλεψε αρκετά στα γυρίσματα και πολλά από τα πλάνα που έβγαλα μ' αυτή την κάμερα ήταν θολά. Για τον ήχο, δεν μπορούσα να βρω μικρόφωνο που να το δανείζουν στη Θεσσαλονίκη χωρίς να χρειαστεί να καταβάλω ένα σεβαστό χρηματικό ποσό, οπότε καλώς ή κακώς όλοι οι ήχοι καταγράφηκαν από το μικρόφωνο της κάμερας, εκτός από το voice over που ηχογραφήθηκε από το κινητό μου.

Ο Όλυμπος (αριστερά) και η Κάρμα (δεξιά) καθώς ετοιμαζόντουσαν για τις συνεντεύξεις τους (2019-11-17)

Τα γυρίσματα, όπως ανέφερα και προηγουμένως, ξεκίνησαν αρκετά νωρίς και διήρκησαν ανά διαστήματα μέχρι τα τέλη του Ιανουαρίου. Συγκεκριμένα τα πρώτα έγιναν στις 10 και 11 Νοεμβρίου με τα show της Nina Nai με την Kharma Queen και το επόμενο βράδυ με τον Dr. Oglie Boss. Έπειτα, ήταν η σειρά των συνεντεύξεων. Σε όλες τις συνεντεύξεις, οι ερωτήσεις γινόντουσαν από εμένα όσο οι κάμερα δεν έγραφε ακόμα, για να δώσω λίγο χρόνο στα παιδιά να βάλουν σε μια δομή το λόγο τους, για να νιώσουν οικειότητα

και να μην αγχωθούν. Εφόσον, οι ερωτήσεις δεν ακουγόντουσαν στο βίντεο, είχα ενημερώσει τους ηθοποιούς να ξεκινάνε την απάντησή τους, βάζοντας ως πρώτη πρόταση την ερώτηση που τους έκανα²⁹. Οι ερωτήσεις δεν γινόντουσαν η μία μετά την άλλη κατευθείαν, έτσι ώστε να πάρουν λίγο το χρόνο τους τα παιδιά, να μιλήσουμε και γενικά για να υπάρξει μεγαλύτερη οικειότητα μεταξύ μας, για να βγουν σωστά και αληθινά τα αποτελέσματα. Οι πρώτες τρεις συνεντεύξεις έγιναν μαζί και ήταν αυτή της Κάρμα, του Ολύμπου και της ΑμεληΤέας, οι οποίες έγιναν στις 17 Νοεμβρίου στο σπίτι της Κάρμα. Είχα μαζί μου τις 2 κάμερες, αλλά τον έναν τρίποδα. Η κεντρική κάμερα ήταν η δική μου, η οποία ήταν πάνω στον τρίποδα και ευθεία από το άτομο που μιλούσε στη συνέντευξη και την άλλη κάμερα την κρατούσα στο χέρι και βρισκόμουν στα πλαϊνά και όσο πιο κοντά γινόταν. Σύμφωνα με το βιβλίο “Εφόδιο για νέους ντοκιμαντεριστές”, όσο πιο κοντά στο φακό απευθύνεται το βλέμμα ενός ηθοποιού, τόσο πιο πολύ εμπλέκει τον θεατή διανοητικά και συναισθηματικά, όπως επίσης, ότι όσο πιο κοντινό είναι το πλάνο του ηθοποιού τόσο πληρέστερα μπορεί να αντιληφθεί ο θεατής την ψυχολογική του κατάσταση. Για φόντο δεν είχαμε κάτι το ιδιαίτερο, πέρα από τα πλάνα της Κάρμας που είχαμε από πίσω το πλακάτ που έγραφε “Haus Of Kharma”, το οποίο έφτιαξε ο μπαμπάς του Ολύμπου. Κατά τη διάρκεια των βαψιμάτων τους, έπαιρνα πλάνα από διάφορες λεπτομέρειες, όπως όταν έβαφαν τα μάτια τους, ή όταν ζωγράφιζαν τα φρύδια τους.

Ο Άγγελος (αριστερά), εγώ (μέση) και ο Τζίκης ή Αουρόρα Πάολα Μοράδο, μετά το γύρισμα της τελευταίας (2019-12-01)

Το επόμενο γύρισμα έγινε στη πρώτη του Δεκέμβρη και ήταν η σειρά της Aurora. Η βιντεοσκόπηση έγινε στο σπίτι της και το σχέδιό μας ήταν να της κάνω τη συνέντευξη όσο βάφεται, αλλά στα “κυριότερα” σημεία του βαψίματος, όπως όταν ζωγραφίζει νέο

²⁹ Καρακάσης, Α., Γούσιος, Χ., Κεφαλός, Κ., *Εφόδιο για νέους ντοκιμαντεριστές*, Σύνδεσμος ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2015.

Η ΑμεληΤέα κατά τη διάρκεια των γυρισμάτων (2019-12-03)

φρύδι. Η Aurora χρησιμοποιήθηκε η ίδια ως background καθώς το πλάνο της ήταν μέσω ενός καθρέφτη. Η μία κάμερα τοποθετήθηκε, λοιπόν, πίσω της και η άλλη στα αριστερά. Στις 3 Δεκεμβρίου έγινε ένα ακόμα γύρισμα όσον αφορά τις συνεντεύξεις. Επειδή, η ΑμεληΤέα δεν ήταν ευχαριστημένη από την αρχική της συνέντευξη, συνεννοηθήκαμε να κάνουμε μια δεύτερη. Το αρχικό πλάνο ήταν να γίνει η συνέντευξή της σε κάποιο μαγαζί με ρούχα, αλλά δεν ήταν δυνατόν, λόγω υποχρεώσεών της. Οπότε, τελικά τα σχέδια αλλάξανε και κάναμε το γύρισμα στο σπίτι της. Η τοποθέτηση των καμερών ήταν η ίδια με τις προηγούμενες

περιπτώσεις.

Και οι τέσσερις προσωπικότητες ήταν διαφορετικές. Το πιο ωραίο είναι ότι και οι τέσσερις, αναφέρθηκαν περίπου στα ίδια. Το γεγονός αυτό δείχνει πως το Drag στη Θεσσαλονίκη έχει τις ίδιες δυσκολίες αλλά και τις ίδιες χαρές για όλα τα Drag άτομα.

Αφού ολοκληρώθηκαν όλα τα γυρίσματα από τις συνεντεύξεις, μου είχαν μείνει τα πλάνα από τα shows και από τη Θεσσαλονίκη. Στις 11 Ιανουαρίου η Κάρμα με τον Όλυμπο είχαν show και άρπαξα την ευκαιρία να τραβήξω συμπληρωματικά πλάνα από την προετοιμασία τους, για το μοντάζ. όπως επίσης και από το show. Δυστυχώς, εκείνη την ημέρα είχα μαζί μου τον τρίποδα και τα βίντεο βγήκαν αρκετά κουνημένα. Τέλος, στις 23 Ιανουαρίου, έβγαλα και τα τελευταία πλάνα για το ντοκιμαντέρ, που ήταν αυτά για τη Θεσσαλονίκη. Κατα διαστήματα μέσα σ' αυτούς τους 4 μήνες, βιντεοσκοπούσα κι άλλα διάφορα πλάνα τα οποία πίστευα ότι θα ήταν χρήσιμα για το μοντάζ.

Από το show του Ολύμπου (εικονιζόμενος) με την Κάρμα στο Big Bar Thess (2020-01-11)

3.3 Μετά-παραγωγή/Μοντάζ

Συνήθως το μοντάζ ξεκινάει να γίνεται όταν έχουν τελειώσει τα γυρίσματα. Στην δική μου περίπτωση όμως, έγινε διαφορετικά! Μετά από κάθε γύρισμα, όταν γυρνούσα σπίτι έβαζα τα πλάνα στη σειρά, όπως τα είχα σχεδιάσει στο πρόχειρο storyboard μου. Προφανώς όμως δεν μπορούσα να έχω πρακτικά μια ολοκληρωμένη εικόνα του τελικού συνόλου, παρά μόνο μέσα στο μυαλό μου. Για να μην χάνω χρόνο όμως, μέσα σ' αυτούς τους μήνες, σχεδίασα το logo "Skg + Drag = B.F.F.E. ?", το οποίο ήθελα να είναι πολύ μίνιμαλ κι όσο πιο

Το logo και ο τίτλος του ντοκιμαντέρ "skg + drag = b.f.f.e. ?"

παιδικό γίνεται. Με την έννοια παιδικό, εννοώ ότι χρησιμοποίησα τον όρο "B.F.F.E." που σημαίνει "Best Friends Forever and Ever" και συγχρόνως όλες τις λέξεις τις έβαλα

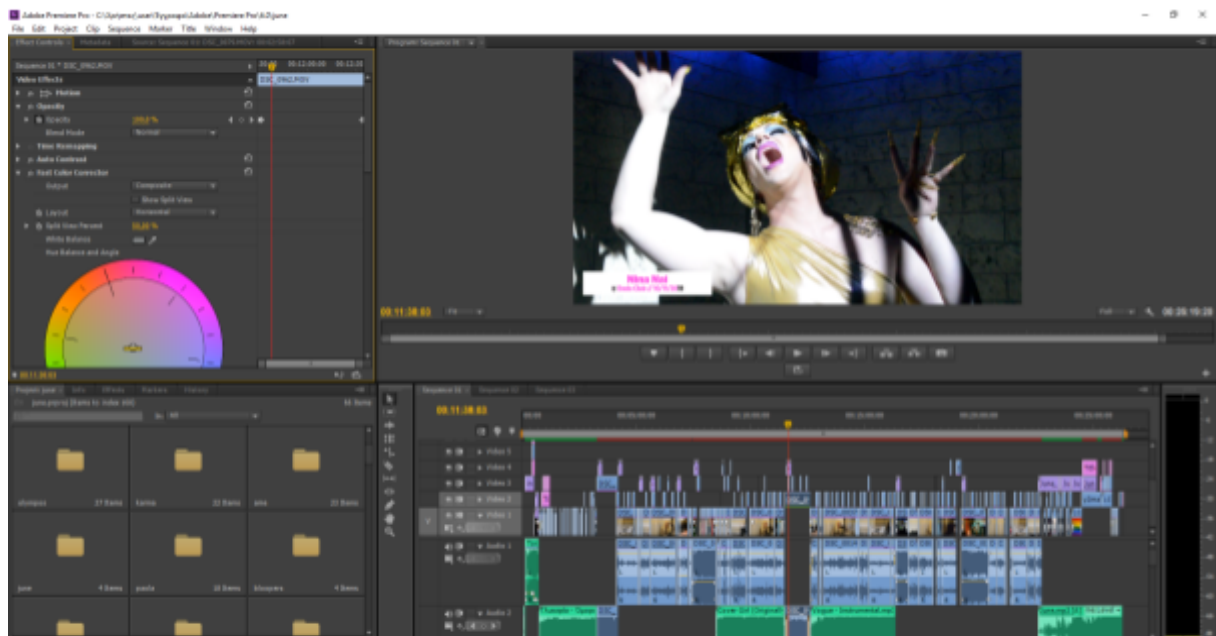
μέσα σε μια καρδούλα κόκκινη, η οποία βγαίνει εκτός οθόνης, για να φαίνεται ακόμα πιο ανέμελη, πιο παιδική. Ήθελα να δώσω αυτή την χροιά στο βίντεο, στο οποίο υπάρχουν στοιχεία κωμωδίας μέσα και “παιδικής ελευθερίας”, σε αντίθεση με το θέμα που είναι σοβαρό. Επίσης, σχεδίασα και τα Lower Third, τα οποία είναι οι καρτελίτσες που γράφουν τα ονόματα των πρωταγωνιστών. Αυτά τα δύο έγιναν με τη χρήση των Photoshop και After Effects.

Όταν ολοκληρώθηκαν τα γυρίσματα και έφτασε η ώρα για να κάνω το τελικό μοντάζ στο Adobe Premiere, ξεκίνησα να φτιάχνω πρώτα την εισαγωγή. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο “Το Μοντάζ”, “ο θεατής προϋποθέτει ότι μέσα στη σειρά διαδοχής των εικόνων που περνούν από μπροστά του υπάρχουν ένας ηθελημένος προκαθορισμός και μια ηθελημένα συγκεκριμένη ερμηνεία.”³⁰. Στην εισαγωγή λοιπόν, τα πλάνα από τη Θεσσαλονίκη μπήκαν σύμφωνα με το τι έλεγε το voice over. Η διάρκεια του κάθε πλάνου ήθελα να πηγαίνει σύμφωνα με το ρυθμό της μουσικής (Γλυκερία - Όμορφη Θεσσαλονίκη) που έβαλα στο background. Βέβαια, δεν κατάφερα να βρώ πλάνα για όλα όσα είχα γράψει στο voice over, με αποτέλεσμα να υπάρχουν κάποια “άσχετα” πλάνα, αλλά εξακολουθούσαν να είναι από τη Θεσσαλονίκη. Επειδή, όμως, δεν ήθελα να ξεκινάει κατευθείαν με το logo και στη συνέχεια με τα πλάνα της Θεσσαλονίκης, αποφάσισα να χρησιμοποιήσω τελικά ένα πλάνο που είχα βγάλει γι’ αυτή την περίπτωση. Οπότε στο αρχικό μέρος της εισαγωγής, έβαλα την Κάρμα η οποία περπατάει στους δρόμους της Θεσσαλονίκης. Η κάμερα όμως ξεκινάει από κάτω, δείχνοντας μόνο τα τακούνια της στην αρχή και όσο προχωρούσε μπροστά, η κάμερα ανέβαινε, μέχρι που έφτασε στο πρόσωπό της, ή μάλλον στο μουσάτο πρόσωπό της, όπου και γύρισε στην κάμερα και της έκλεισε το μάτι, μετά συνέχισε να περπατάει προς το μαγαζί. Ο λόγος που έβαλα αυτή τη σκηνή ως πρώτη ήταν για να ξαφνιάσω το κοινό που θα παρακολουθήσει το συγκεκριμένο ντοκιμαντέρ και για να μουν απευθείας στο κλίμα του Drag. Όπως ανέφερα και προηγουμένως, το τραγούδι που χρησιμοποίησα γι’ αυτή την σκηνή είναι το “The Noyz”, του οποίου άλλαξα την ταχύτητα σε πιο αργή, όπως και στο βίντεο της Κάρμα, για να ακούγεται πιο “τρομακτικό” και “εξωγήινο”, χρησιμοποιώντας επίσης εφέ για ηχώ και επανάληψη.

Όσον αφορά το μοντάζ του υπόλοιπου ντοκιμαντέρ, θα το χαρακτήριζα ως γραμμικό, χωρίς να μπλέκονται μεταξύ τους τα πλάνα και έχοντας μια συνέχεια. Το σχέδιο ήταν να μουν τα πλάνα ως εξής: “Show-Συνεντεύξεις-Show-Συνεντεύξεις κ.ο.κ.”. Πάνω στις σκηνές

³⁰ Αϊζενστάιν, Σ., Μ., και συν., Μετ.: Μπαμπασάκης, Ι., και συν. *Το μοντάζ*, Αθήνα: Αιγόκερως, 2003.

των συνεντεύξεων της Κάρμα και του Ολύμπου, χρησιμοποίησα πλάνα από τη διαδικασία των προετοιμασιών τους και από τις παραστάσεις τους. Το μοντάζ που έκανα στις συγκεκριμένες περιπτώσεις μπορεί να θεωρηθεί κι ως πολυσυλλεκτικό, καθώς πήρα σκηνές από διάφορες καταγραφές για να υποστηρίξω κάποια πληροφορία. Σε αντίθεση, στις σκηνές των Aurora και ΑμεληΤέα, δεν χρησιμοποίησα πολλά έξτρα πλάνα, παρά μόνο της πλαϊνής κάμερας. Στην Aurora δεν έβαλα άλλα πλάνα πάνω στην συνέντευξή της, καθώς την ώρα που μιλούσε, βαφόταν και θεώρησα ότι δεν χρειάζεται έξτρα πλάνα και στις σκηνές της ΑμεληΤέας, δεν χρησιμοποίησα άλλα πλάνα επειδή είχε πολύ εκφραστικό πρόσωπο, το οποίο δεν ήθελα να το “διακόψω” βάζοντας κάτι άλλο από πάνω. Σε όλα τα έξτρα πλάνα, χρησιμοποιήθηκε το ασπρόμαυρο εφέ, για να δοθεί η αίσθηση του φλας μπακ. Όπως επίσης

Στιγμιότυπο από το Premiere Pro CS6 κατά τη διάρκεια του μοντάζ

και στα στιγμιότυπα από την πλαϊνή κάμερα, για προφανής αισθητικούς λόγους. Προσπάθησα τα πλάνα να διαρκούν το πολύ 10 δευτερόλεπτα το καθένα, για να μην γίνει βαρετό οπτικά για τον θεατή.

Αφού έγινε η σύνδεση των σκηνών, προχώρησα στις πιο λεπτομερείς, αλλά εξίσου σημαντικές διορθώσεις, που ήταν ο ήχος, τα χρώματα, ο φωτισμός και τα κουνημένα βίντεο. Για το χρώμα και τα φώτα, χρησιμοποίησα αρκετά εφέ καθώς ο φωτισμός που είχα σε όλα τα πλάνα, ήταν ο φυσικός, πράγμα που δυσκόλευε το έργο μου κατά την επεξεργασία. Επίσης, πολλά από τα βίντεο της Θεσσαλονίκης και των show ήταν κουνημένα, καθώς δεν διαθέτω κάποιο stabilizer. Με τη βοήθεια του Premiere και το σχετικό εφέ που υπάρχει για το

συγκεκριμένο πρόβλημα, τα βίντεο τραβήχτηκαν κάπως καλύτερα, αλλά δυστυχώς η εικόνα είναι λίγο αλλόκοτα πειραγμένη. Στο τέλος όμως, προσπάθησα να μην κάνω πολλές υπερβολές στο μοντάζ για να διατηρήσω την ανάλυση των καμερών. Για τον ήχο χρησιμοποίησα το πρόγραμμα Audacity. Έγινε πρώτα ένα denoise, το οποίο μείωσε τους θορύβους που υπήρχαν στις συνεντεύξεις, χωρίς όμως να κάνω μεγάλες αλλαγές, για την αποφυγή αλλοίωσης των φωνών. Το μιξάζ ήταν το τελευταίο που έγινε στο μοντάζ. Προσπάθησα όλες οι φωνές να ακούγονται στο ίδιο balance και να είναι πιο δυνατές από τα τραγούδια που επέλεξα να παίζουν ως background. Όλα τα κομμάτια ήταν χωρίς στίχους, δηλαδή instrumental, για να μην μπερδεύονται μεταξύ τους φωνές και στίχοι.

Για το τέλος του ντοκιμαντέρ δημιούργησα ένα kinetic typography βίντεο, το οποίο δεν θα βαθμολογηθεί ως μέρος της πτυχιακής, καθώς είναι η ατομική μου. Στο συγκεκριμένο βίντεο χρησιμοποίησα το τραγούδι “June” των Florence + The Machine. Ο σχεδιασμός των γραμμάτων έγινε με την βοήθεια του Adobe Photoshop, του Adobe Illustrator, του Adobe After Effects και τέλος του Adobe Premiere. Τα πλάνα που χρησιμοποιήθηκαν στο background δεν είναι δικά μου. Κάποια είναι από το YouTube, αλλά τα περισσότερα είναι από αγνώστους που μου τα έστειλαν μέσω διαδικτύου, όταν με σχετικό ποστ μου σε instagram και facebook, ζήτησα οπτικό υλικό. Οι λόγοι που δεν έβαλα δικά μου πλάνα ήταν επειδή δεν είχα σκηνές από κάποιο pride της Θεσσαλονίκης και επειδή, ήθελα να δείξω πως ενωμένοι μπορούμε να κάνουμε τα πάντα, από ένα μικρό βίντεο μέχρι και κάτι τεράστιο για την ανθρωπότητα. Στο βίντεο ήθελα να δείξω το πόσο χαρούμενοι είναι οι άνθρωποι στα pride και πόσο ελεύθεροι δείχνουν. Στος τέλους του βίντεο, οι πρωταγωνιστές του ντοκιμαντέρ κάνουν lip sync το τραγούδι, όπως κάνουν και οι Drag Queens σε κάθε show. Επειδή κανονικά θα είχα 5 ηθοποιούς, αλλά άλλαξαν τα σχέδια, ο τελευταίος στίχος τους τραγουδιού είχε μείνει “κενός”, οπότε αποφάσισα να κάνω κι εγώ μια guest εμφάνιση. Τα σύμβολα που χρησιμοποίησα μετά από τα lip syncs είναι αυτά της ισότητας των φύλων, της ειρήνης και η σημαία του pride. Το μήνυμα που έγραψα “Together We Stand” έχει να κάνει πάλι με το γεγονός ότι ενωμένοι μπορούμε να κάνουμε τα πάντα και το “The beginning...” είναι ένα μήνυμα προς τον εαυτό μου, καθώς αυτό το βίντεο το θεωρώ ως την αφετηρία πολλών πραγμάτων, ξεκινώντας από το πτυχίο!

3.4 Οι δυσκολίες που αντιμετώπισα

Όταν σαν πέρσι ετοιμάζα το “Λυσιστράτη - Το μιούζικαλ”, ήμουν πάρα πολύ ενθουσιασμένος και περίμενα πως και πως να ξεκινήσω τα γυρίσματα. Όταν, όμως, συνειδητοποίησα πως αυτή η μικρού μήκους ταινία ήταν αδύνατον να γίνει, λόγω έλλειψης ηθοποιών κυρίως, η απογοήτευσή μου ήταν μεγάλη. Όταν ξεκίνησα να φτιάχνω αυτό το ντοκιμαντέρ, ο μεγαλύτερος φόβος μου ήταν μήπως βρεθώ αντιμέτωπος με την ίδια κατάσταση. Οπότε η πρώτη δυσκολία δεν άργησε και πολύ να ‘ρθει και ήταν ο ίδιος μου ο εαυτός και η ψυχολογία μου. Ευτυχώς με τη βοήθεια των φίλων μου τελικά κατάφερα να βρω τους ηθοποιούς, αλλά αυτή τη φορά έλειπε αυτό που είχα σίγουρο πως θα έχω στη Λυσιστράτη, δηλαδή εξοπλισμό και άτομα να με βοηθάνε για το φωτισμό, τις καταγραφές των πλάνων και για την ηχοληψία.

Εκτός από αυτό, μια από τις μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετώπισα ήταν η έλλειψη εξοπλισμού. Είναι εμφανέστατη στο ντοκιμαντέρ, πως αν είχα τη δυνατότητα να έχω στην κατοχή μου φώτα και ένα stabilizer, το αποτέλεσμα θα ήταν πολύ καλύτερο. Όμως, δεν έχω άτομα στη Θεσσαλονίκη που θα μπορούσαν να μου δανείσουν κάτι σαν αυτά. Αλλά δυστυχώς κι αν έβρισκα κάποιον να μου δανείσει τον εξοπλισμό αυτό, δεν θα μπορούσα να τον μεταφέρω με ευκολία, καθώς μένω 30 χιλιόμετρα μακριά από το κέντρο της Θεσσαλονίκης και η απόσταση είναι χρονοβόρα με τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Ένα ακόμα πρόβλημα μου ήταν η αγοραφοβία μου και η μη έντονη κοινωνικότητά μου. Οπότε, όταν έπρεπε να πάω στα clubs για να καταγράψω τα shows, έπρεπε να ήταν μαζί μου και κάποιος φίλος μου, αλλιώς δεν θα μπορούσα να βρίσκομαι μόνος μου εκεί. Κάπως έτσι έχασα δύο από τα shows των παιδιών και το μεγάλο Drag Ball που είχε γίνει στα τέλη του Νοεμβρίου.

Από την άλλη όμως, στάθηκα και αρκετά τυχερός. Χάρη σ’ αυτή την εργασία γνώρισα άτομα τα οποία δεν ξέρω αν θα είχα ποτέ την ευκαιρία να τα γνωρίσω και είμαι πολύ ευγνώμων γι’ αυτό.

Συμπεράσματα

Βλέποντας το ντοκιμαντέρ επανειλημμένες φορές, νιώθω μέσα μου μια ανακούφιση και μια χαρά που κατάφερα και βίωσα όλη αυτή την εμπειρία και που γνώρισα καινούρια άτομα τα οποία θα μείνουν για πάντα στη ζωή μου. Το Drag ήταν ένας κόσμος που ξεκίνησα να παρακολουθώ τα τελευταία δύο χρόνια, αλλά πάντα φοβόμουν να το γνωρίσω από κοντά. Ίσως φοβόμουν, επειδή αυτά τα άτομα τα θεωρούσα και ακόμα τα θεωρώ μοναδικά, πανέξυπνα και εξαιρετικά ταλαντούχα. Μπορεί να έχω ξανακάνει πολλά βίντεο όσο ήμουν φοιτητής του Τεχνών Ήχου και Εικόνας, αλλά το συγκεκριμένο είναι το πιο διαφορετικό και το πιο ωραίο απ' όλα!

Απέκτησα πολλές γνώσεις για το τι είναι ντοκιμαντέρ, τι είναι drag και νιώθω ότι βελτίωσα τις ικανότητες μου στο μοντάζ και στη δημιουργία γραφιστικών. Πιστεύω ότι πέτυχα σε μεγάλο βαθμό τον αρχικό μου στόχο, παρά τις δυσκολίες και την έλλειψη του εξοπλισμού. Μπορεί καλλιτεχνικά το ντοκιμαντέρ να μην είναι κάτι πρωτότυπο, αλλά είναι σίγουρα το θέμα του. Το Drag θεωρείται ακόμα ταμπού και το φοβούνται πολλοί να το πλησιάσουν και ειδικά για να το κάνουν ως θέμα για πτυχιακή εργασία. Εγώ όμως, όπως και σε κάθε εργασία που έχω κάνει, ήθελα να κάνω το κάτι διαφορετικό από τους υπόλοιπους.

Πλέον είμαι σίγουρος ότι θα ήθελα να ασχοληθώ και μελλοντικά με την σκηνοθεσία ή το μοντάζ πάνω σε project που έχουν αυτό το κάτι, αυτό το διαφορετικό από τα υπόλοιπα. Το συγκεκριμένο βίντεο αποτελεί το τέλος των φοιτητικών μου σπουδών και την αρχή ενός ταξιδιού αναζήτησης και διαφορετικότητας!

Βιβλιογραφία

- Thompson, K., Bordwell, D., Μετ.: Λέρος, Ν., Κολαΐτη, Ρ., Επιμ.: Στεφανή, Ε., *Ιστορία του Κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκη, 2017.
- Piauxt, H., M., Μετ.: Μαρκέτου, Π., Επι.: Δερμεντζόπουλος, Χ., *Ανθρωπολογία και κινηματογράφος: πέρασμα στην εικόνα, πέρασμα από την εικόνα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008
- Stam, R., Μετ.: Κακλαμάνη, Κ., Επιμ.: Στεφανή, Ε., *Εισαγωγή στη Θεωρία του Κινηματογράφου*, Αθήνα: Πατάκη, 2016.
- Άιξενσταϊν, Σ., Μ., και συν., Μετ.: Μπαμπασάκης, Ι., και συν. *Το μοντάζ*, Αθήνα: Αιγόκερως, 2003.
- Καρακάσης, Α., Γούσιος, Χ., Κεφαλάς, Κ., *Εφόδιο για νέους ντοκιμαντεριστές*, Σύνδεσμος ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2015.

Ιστογραφία

- Dupin, C., “Free Cinema”, (πρόσβαση 12.1.20).
<http://www.screenonline.org.uk/film/id/444789/index.html>
- Rimalower, B., *From Ancient Greece to Angry Inch, Take a Look at the History of Drag in Theatre*, 2015. (πρόσβαση 12.1.20)
<http://www.playbill.com/article/from-ancient-greece-to-angry-inch-take-a-look-at-the-history-of-drag-in-theatre-com-357650>
- Στάθη, Ε., Σκοπετέας, Γ., “Ντοκιμαντέρ, μια άλλη πραγματικότητα”. (πρόσβαση 12.1.20) <https://www.aegeandocs.gr/index.php/el/theory-el>
- Arthur Elton, Ethnofest (πρόσβαση 21.1.20).
<https://www.ethnofest.gr/el/directors/arthur-elton/>
- *Edgar Anstey Biography (1907-1987)*, Film Reference. (πρόσβαση 21.1.20).
<http://www.filmreference.com/film/69/Edgar-Anstey.html>
- Roschke, R., *Sashay Through the History of Drag Queen Culture*, POPSUGAR Culture, 2018. (πρόσβαση 22.1.20)
<https://www.popsugar.com/news/History-Drag-Drag-Queen-Culture-44512387>
- *From Fanny and Stella to Ru Paul’s Drag Race: a short history of drag*, HistoryExtra. (πρόσβαση 22.1.20)

<https://www.historyextra.com/period/20th-century/history-drag-queens-rupaul-race-evolution-gay-rights/>

- *Who were “Stella” and “Fanny”?*, HistoryExtra. (πρόσβαση 22.1.20)
<https://www.historyextra.com/period/victorian/who-were-stella-and-fanny/>
- The Editors of Encyclopaedia Britannica, *Vaudeville*, Encyclopaedia Britannica. (πρόσβαση 22.1.20) <https://www.britannica.com/art/vaudeville>
- *Norman Bates*, (πρόσβαση 23.1.20) https://the.hitchcock.zone/wiki/Norman_Bates
- Deron, B., *The Evolution of The Art Of Drag In 33 Stunning Historical Images*, Ati, 2018. (πρόσβαση 23.1.20) <https://allthatsinteresting.com/history-of-drag-queens>
- *The fabulous history of drag*, BBC. (πρόσβαση 23.1.20)
<https://www.bbc.co.uk/bitesize/articles/zbkmkmn>
- The Mob Museum, *The Speakeasies of the 1920s*, Prohibition, An Interactive History. (πρόσβαση 23.1.20)
<http://prohibition.themobmuseum.org/the-history/the-prohibition-underworld/the-speakeasies-of-the-1920s/>
- Κωνσταντίνου, Π., *Stonewall, εξέγερση του ομοφυλοφιλικού κινήματος*, TVXS Ανεξάρτητη Ενημέρωση, 2019 (πρόσβαση 23.1.20)
<https://tvxs.gr/news/san-simera/stonewall-i-eksegersi-toy-omofylofilikoy-kinimatos>
- *Οι trans προσωπικότητες αλλάζουν τον κόσμο: Γιορτάζοντας την 50η επέτειο του Stonewall*, Ben&Jerry’s, 2019 (πρόσβαση 24.1.20)
<https://www.ben-jerry.gr/whats-new/stonewall-50th-anniversary>
- Pruitt, S., *What Happened at the Stonewall Riots? A Timeline of the 1969 Uprising*, History, 2019 (πρόσβαση 24.1.20)
<https://www.history.com/news/stonewall-riots-timeline>
- *Από το Stonewall του 1969 στα Pride του Σήμερα*, Huffpost, 2019 (πρόσβαση 24.1.20)
https://www.huffingtonpost.gr/entry/apo-to-stonewall-toe-1969-sta-pride-toe-semera_gr_5cfa7ef2e4b03c22901e30af
- Βουλβούλη, Α., *Κινήματα ΛΟΑΤ, Βιοπολιτική και Νέα Εγκληματολογία: Μια Προκαταρκτική Έρευνα στην Περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου* (πρόσβαση 24.1.20)
https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/41650664/%CE%9A%CE%99%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%91_%CE%9B%CE%9F%CE%91%CE%A4.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3D416506

[64.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20200129%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20200129T132815Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=0f5b5f857276392b065bbbd918ae5cb2b820be34ae483675c456028571c2af4e](https://www.ezratemko.com/wp-content/uploads/2019/05/A-history-of-drag-balls-houses-and-the-culture-of-voguing.pdf)

- Lawrence, T., *Listen, and you will hear all the houses that walked there before': A history of drag balls, houses and the culture of voguing* (πρόσβαση 25.1.20)
<http://www.ezratemko.com/wp-content/uploads/2019/05/A-history-of-drag-balls-houses-and-the-culture-of-voguing.pdf>
- *Ball Culture*, Wikia.org (πρόσβαση 24.1.20) https://lgbt.wikia.org/wiki/Ball_culture
- Nicolaou, E., *Already Obsessed With Pose? Here's A History of New York's Ball Culture*, Refinery29, 2018 (πρόσβαση 24.1.20)
<https://www.refinery29.com/en-us/2018/06/200854/ball-culture-history-pose-fx>
- Haider, A., *How drag balls went mainstream*, BBC, 2018 (πρόσβαση 25.1.20)
<http://www.bbc.com/culture/story/20180810-drag-balls-the-glamorous-performances-that-mean-resistance>

Οπτικοακουστικό υλικό

- Livingston, J., (Director & Producer), *Paris is Burning*, [Ντοκιμαντέρ]. Η.Π.Α.: Academy Entertainment Off White Productions, 1990
- Koutsiamoneys, G., *Drag Queen στην Ελλάδα / Ζακ Κωστόπουλος*, [Ντοκιμαντέρ-Συνέντευξη]. Ελλάδα, 2017.
https://www.youtube.com/watch?v=E1T3_r7JSxQ